

KRİZ, KÜRESELLEŞME, SERMAYE HAREKETLERİ VE 2001 KRİZİNE GELİLEN SÜREÇTE İKTİSADİ POLİTİKA YANLIŞLARI

Murat TOPCU*

Özet

İkinci dünya savaşının sonrasında dünya ekonomik sistemi üzerinde yapılan düzenlemeler sonucu oluşturulan yeni kuruluşların uyguladığı ekonomi politikaları ve 1980 sonrası Küreselleşme ve sermaye hareketlerindeki serbestleşme dünya ekonomisinde krizlere yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu boyut krizlerin etki alanını ulusal boyuttan uluslararası boyuta oradan da küresel boyuta taşımıştır. 1930'lu yıllardan itibaren, ithal ikamesine dayalı sanayileşmeye yönelen Türkiye, 1980'den sonra piyasa ağırlıklı dışa açık bir ekonomik model uygulamaya koymuştur. Bu tarihten sonra Türkiye, Dünya Bankası ve IMF desteğinde serbest piyasa ağırlıklı dışa açık politikaları esas alan ve neoliberal politikaları uygulayan ülkeler arasında yerini almıştır. Türkiye 1989 ortalarında sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile birlikte döviz kuru, cari açık, dış borç ve faiz oranlarındaki dalgalanmaların sebep olduğu krizlere maruz kalmıştır. Bunun sonucunda da yatırım, büyüme, istihdam ve gelir dağılımı gibi orta ve uzun döneme yönelik hedeflerde bozulmalar meydana gelmiştir. Bu nedenle ülke Cumhuriyet tarihinin en ciddi ekonomik krizleri olarak nitelendirilen Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerini yaşamıştır. Kriz sonrasında toplumun her kesiminde ciddi ekonomik kayıplarla birlikte sosyal huzursuzluklar ve güvensizlik meydana gelmiştir. Bu çalışma ekonomik kriz kavramını esas alarak, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin oluşumun da etkisi olan dünyadaki sermaye hareketleri ve küreselleşme ile birlikte Türkiye ekonomisinde meydana gelen makro iktisadi politika değişikliklerini, makro iktisadi göstergeleri kullanarak analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kriz, Krizin Nedenleri, Küreselleşme, Sermaye Hareketleri, İktisat Politikaları, Türkiye Ekonomisi.

CRISIS, GLOBALIZATION, CAPITAL MOVEMENTS AND 2001 WRONG POLICY ON ECONOMY CRISIS COME IN THE PROCESS

Abstract

Economic policies which implemented by the new institutions who created as a result of amendments on the World economic system in the aftermath of the WWII and after 1980 the globalization of the world economy and the liberalization of capital movements it has added a new dimension to the crisis. This new dimension moved crisis of domain from national dimension to international dimension from there to a

* mtopcu587@hotmail.com

global scale. Since 1930s, Turkey which act towards industrilization based on importimitation , after 1980 has implemented marked oriented and openness economic model. After this date, Turkey, it has taken its place among the countries which get assistance from World Bank and IMF, free market oriented based on opennes policies and implemented neoliberal policies. İn mid-1989 with the liberalization of capital movements, Turkey was exposed to crisis which caused by exchange rate, current account deficit, external debt and fluctuations in interest rates. As a result, deterioration has occured in medium and long term goals as investment, growth, employment and income distribution. Therefore, Turkey has experince November 2000 and February 2001 crisis which described as the country's most serious economic crises in history of the republic. After the crisis, serious economic losses in all segments of the society with social unrest and distrust have occured. This study, based on the concept of economic crisis, global capital movements and globalization, which effect on November 2000 and February 2001 crisis, together with macroeconomic policy changes that occurred in Turkey's economy, is going to analyses using macroeconomic indicators.

Key Words: *Economic Crisis, Crisis Causes, Globalization, Capital Flows, Policies of Economics, The Turkey economy*

Giriş

İnsanoğlu, tarihin ilk yıllarından beri ekonomik sorunlarla uğraşmaktadır; bu süre içerisinde toplum gelenekler ve göreneklere göre oluşmuş emir komuta zinciri içerisinde ticari faaliyetlerini yürüttüğünden, yapmaları gereken uygulamaları daha anlaşılır kılmak için iktisatçılara gerek duyulmamıştır. Ancak toplumda birbirine bağlı binlerce görevden herhangi birinin yapılamadığı durumda, endüstriyel yaşamın kısa süre içerisinde geri dönülmez biçimde alt üst olması, toplumun doğal güçler tarafından değil, insanların ne yapacağını bilememesi yüzünden belli dönemlerde çökme tehlikesi geçireceği ve çalkantılarla karşı karşıya kalacağı ortaya çıkmıştır (Heilbroner, 2013:19). Bu nedenle iktisadi faaliyetler tarih boyunca dönemsel çalkantılar sergilemişlerdir. Bu çalkantılar dünya üzerinde tarihin belli dönemlerinde sistemik iktisadi birikim daireleri oluşturmuştur. Oluşan bu yapılar birikim kapasitelerinin maksimum noktasına ulaştıktan sonra yıkılmaya başlamışlardır. O dönemlerde iktisadi hayat dar bir alan içerisinde meydana geldiği için çalkantılar küçük bir alanla sınırlı kalmıştır; ancak çalkantılar atlatılır atlatılmaz iktisadi hayatta istikrarlı bir genişleme tekrar görülmeye başlamıştır. Böyle tanımlanınca çalkantı; daralma ve artan düzensizlik dönemleri olduğu kadar, dünya ölçekli sermaye birikimi süreçlerinin yeniden genişleme ve yeniden örgütlenme süreçleridir (Arrighi, 2000:351). İlk olarak 1800'lü yıllarda iktisatçılar bu çalkantıların bazen krizler doğurduğunu fark etmişlerdir. Kriz kuramları ile ilgili çalışmaların kökeni her ne kadar 1800'lü yıllara dayansa da o dönem için, bugün bildiğimiz anlamda finansal krizlerden söz etmek mümkün olmamıştır. Başlangıçta kriz kuramları çoğunlukla toplumlar arası ticaret üzerine ve üretim sistemlerini açıklamaya dönük olarak geliştirilmiştir ve bu krizlerin oluşumunu anlamaya ve açıklamaya yöneliktir. Bu bağlamda tarihi süreç içerisinde bilim adamlarının

çoğunun, ticarete ve üretimde gerçekleşen çalkantıların nedenlerini anlamaya ve açıklamaya yönelik ilgisi bazı dönemlerde azalsa da günümüze kadar artarak devam etmiştir.

Tarihi süreç içerisinde devam eden çalkantıların oluşturduğu krizler XVIII. yüzyıla kadar harp, mali spekülasyon, kıtlık gibi istisnai olaylara bağlı olarak meydana gelmekteyken, XIX. yüzyıldan itibaren krizler kapitalist ekonomilere özgü olarak kendini göstermiştir. Yalnızca tek bir sektörde ve belli bir bölgede değil, her yerde yaygın bir şekilde ve 6-11 yıl gibi düzenli aralıklarla ortaya çıkmaya başlamıştır. Tarihte 1820 ile 1929 arasındaki dönemde dünya ekonomisini şiddetle sarsan 13 ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu krizler 19. yüzyılda 8 kriz: 1825, 1836-39, 1847, 1857, 1866, 1873, 1882-84, 1890-93. 20. yüzyılda 1929'a kadar 5 kriz: 1900, 1907, 1913, 1920, 1929 büyük buhranıdır (<http://www.cihandura.com/arsiv/ekonomi-yazilari/496.html> 14.06.2015 20:11). Büyük buhran ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde dünya ekonomik sistemi savaş hazırlıkları ve savaş ekonomisine yönelik politikalara sahne olmuştur.

İkinci dünya savaşı sonrasında dünya ekonomik sisteminde oluşturulan yeni düzenlemeler ve Refah devleti döneminde kriz tartışmalarında duraklama yaşanmıştır. 1970'lerden başlayarak 1980'lerde de devam eden finansal serbestleşme süreci, 1990'lardan sonraki dönemde küreselleşmenin de etkisiyle dünyada finansal araçlarını çeşitlendirmiştir. Modern finans adıyla birçok yeni araç dünyaya bir likidite bolluğu sunmuştur. Ulusal ve uluslararası mal ve hizmet ticareti ile finansal piyasalar arasındaki engellerin kaldırılmasına yönelik düzenlemeler dünya ekonomisinde hızlı bir ekonomik bütünleşme yaşanmasına neden olmuştur. Dünya ekonomisinin toplam milli geliri 60 trilyon dolar civarında hesaplanırken finansal piyasalarda 600 trilyon dolarlık taahhütler zinciri ile sanal olarak işlem yapılmaya başlanmıştır (Dikmen, 2009:131). Bunun sonucunda finans dünyası ile reel üretim sistemi arasındaki bağ kopmuştur. Dünyada çoğu ülkenin ekonomisinde gerçekleşen bu kopuş, bilişim teknolojilerindeki gelişmeler ve işlem maliyetlerindeki azalma ile birlikte hızla yayılmaya başlayan küreselleşme akımının etkisiyle, finansal kriz olgusunu gündeme getirmiş ve para krizleri 1980 sonrası en sık karşılaşılan finansal kriz türü olmuştur. Bu bağlamda, finansal krizleri konu edinen birçok araştırma kısa sürede geniş bir para krizi açıklama modelleri arşivi oluşumuna olanak sağlamıştır. 1980 ve sonrası dönemde yaşanan krizler, az çok farklılıklar gösterebilir de ana karakteristiklerini para krizleri oluşturmaktadır. Dünya ekonomisindeki bu değişimin doğal bir sonucu olarak, krizlerin boyutu ve kapsadığı alan da değişmiştir. Krizler bu süreçte ulusal boyuttan uluslararası boyuta, oradan da küresel boyuta taşınmıştır. Son yıllarda reel iktisadi kriz kuramlarından daha çok finansal kriz, türleri, nedenleri, reel sektörü ve finansal piyasaları etkileme kanalları ve yöntemleri üzerine yapılan çalışmaları içeren tartışmalar ve çalışmalar hız kazanmıştır.

1.EKONOMİ BİLİMİ, EKONOMİK KRİZLER HAKKINDA İLK TESPİTLER

İnsan yaşamı üretimle başlamış, toplumsal yapı üretimle belirlenmiştir. Bu nedenle ekonomi bir altyapı bilimi olarak tüm bilimlerle bağlantılıdır (Hançerlioğlu, 2012). Nitekim Braudel (2013:12)'e göre ekonomi, ekonomiden ibaret değildir. Sürekli doğum halinde olan, bir yıldan ötekine değişen tarih bilimidir. Bu tarih bütünüyle insanların tarihi, büyük aktörler olarak kabul edilenlerin tarihi, büyük olayların tarihi, konjonktür dalgalarının ve krizlerin tarihidir. Bu bilimi ancak konuşurarak ve gündelik çalışmalarımızın arasına sıkıştırarak, kendimizi sürekli değişen ihtiyaçlara ve taleplere uyarlamaya çalışarak izleyebiliriz.

Anılan ifadelerden de anlaşıldığı gibi ekonomi bilimi kavram olarak diğer bilimler ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle kavramlar sadece bilimsel çözümler değil, tutarlı düşünmenin de vazgeçilmez yapı taşlarıdır. İktisat bilimi üç yüzyıla yaklaşan süre içerisinde bir dizi kavramı günlük dilden alarak yeniden tanımlamış, yeni kelimeler oluşturmuş, iktisatçılar için ortak olan kavram kümeleri üzerine kurulu hale getirmiştir. İktisat tartışmaları ancak bu kavramlar doğru kullanıldığında sağlıklı bir zeminde yürütülebilir. Tam tersi durumda iletişimi güçleştirir, yanlış tanımlamalar ve genellemeler yapılarak kafa karışıklığına neden olur (Boratav, 2011:270). Bu bakımdan sorunların tam kavranabilmesi için de analiz yapılacak konu ile ilgili kavramların ya da tanımların doğru yapılması gerekir.

Makalemizde anahtar kavramlarımızdan biri olan “kriz” kelimesinin etimolojik kökeni Yunanca “krisis” kelimesine dayanmaktadır. Kriz kelimesi, sosyal bilimler alanında çoğu kez “buhran” ve “bunalım” kelimeleri ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır ve tüketilemeyen üretimin doğurduğu ekonomik çöküntü, buhran olarak tanımlanmaktadır (Hançerlioğlu, 2012:39). Ekonomik anlamda kriz, önceden bilinmeyen ya da öngörülemeyen bazı gelişmeler, birdenbire meydana gelen kötüye gidiş yönündeki gelişmeler ve tehlikeli an olarak tanımlanır (Dinçer, 1992:313). Başka bir tanımlamaya göre kriz, herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya finans piyasasındaki fiyat veya miktarlarda kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalardır (Kibritcioğlu, 2001:174). Bu bağlamda normal süreç içerisinde ortaya çıkan her sorun kriz olarak tanımlanamamaktadır. Bir sorunun kriz olarak tanımlanabilmesi için beklenmedik biçimde beklenmedik zamanda ve “ciddi bir sorun” olarak ortaya çıkması gerekmektedir.

İktisat literatüründe krizlerin incelenmesinde, ekonomik krizin üç önemli özelliği olduğu saptanmaktadır: Kriz bir “aşırı-üretim” olgusudur, kriz “geneldir” ya da genelleşebilir niteliktedir, kriz “dönemseldir” ya da en azından “geri dönüşlüdür” (<http://www.cihandura.com/arsiv/ekonomi-yazilari/496.html> 14.06.2015 20:11). Yapılan ampirik çalışmalarda krizlerin önceden öngörülemeyeceği, öngörüldüğü takdirde ise ismin kriz olamayacağı, ancak krizlerin belirtilerinin olabileceği, sebeplerinin ise ancak kriz yaşandıktan ve çalkantı durulduktan sonra ortaya konulabileceği genel kabul görmektedir. Bu bağlamda krizlerin birçok sebebi bulunmaktadır: siyasi, ekonomik, askeri nedenler; buradan hareketle krizleri makro seviyede siyasi krizler, ekonomik krizler, askeri krizler; etkiledikleri alanları dikkate alarak ulusal krizler, uluslararası krizler ve küresel krizler olarak çok değişik şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Ekonomik krizleri ise daha alt

başlıklar altında: reel sektör krizi, mali sektör krizi, finansal kriz, enerji (petrol) krizi olarak; Marksist ekonomi politiği açısından, eksik tüketim krizi, aşırı arz krizi, teknoloji krizi, kar sıkışması krizi olarak da sınıflandırılmaktadır. Çeşidi her ne olursa olsun bir kriz ekonomilerde daima bir refah döneminden sonra gelmektedir. Başlıca özellikleri, bir ekonomideki yükseliş hareketlerinin, yerini aniden iniş hareketlerine bırakması, fiyatların hızlı düşüşü, üretim ve gelirdeki daralmalardır. Bunlara işsizlik, iflaslar ve borsaların çöküşü eşlik etmektedir.

1929'dan günümüze kadar yaşanan krizlerin çıkış nedenleri ve geçmişe yönelik tarihsel benzerlikleri incelendiğinde kriz tartışmalarının özünün tarihi süreç içerisinde oldukça eskilere dayandığı tespit edilmiştir. Bu süreçte kapitalist piyasa ekonomisinin yukarıda açıklandığı üzere kendi içinde istikrarsızlıklarla dolu olduğu görülmektedir. Dünya ekonomisinin durumu bu nedenle genişleme, daralma, durgunlaşma evrelerinden oluşmaktadır. 1929'dan 1950'lere kadar ekonomik dalgalanma teorilerinde ana düşünce, kapitalist iktisadi sistemin kendiliğinden dalgalı yaratacağı yönündedir. Ancak 1980'lerde uluslararası finansal küreselleşme faaliyetlerinin yoğunluk kazanması ile içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu gelişmekte olan pek çok ülkede ve gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde çalkantılar yaşanmaya başlanmıştır ve bu çalkantılar bazen krize dönüşmüştür. Bu krizler içerisinde para krizleri "finansal krizler" önemli bir yer tutmuştur.

A. Ekonomik Kriz Kavramı, Sınıflandırılması ve Öngörülebilirliği

Eğilmez (2014:48)'e göre ekonomik kriz dendiğinde tam olarak neyin anlaşıldığı konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Kimileri durgunluk, kimisi resesyon, kimileri enflasyon, kimileri ise deflasyonu ekonomik kriz olarak tanımlamaktadır. Bunlara birde finans sisteminde çıkan krizler eklendiğinde kavram kargaşası daha da artmaktadır. Ayrıca kriz, konjunktürel dalgalanma, çöküntü, gibi kavramlar arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle ekonomik krizler, tüketici talebinde ve firmaların yatırımlarındaki büyük düşüş, yüksek oranlı işsizlik ve dolayısıyla yaşam standartlarının düşmesi biçiminde ortaya çıkabileceği gibi, bazen de finans kesiminde çıkan bir sorun reel kesim de bir krize neden olmaktadır. Bu tür ekonomik krizler genellikle finansal piyasalarda belirsizlikler, hisse senedi fiyatlarında düşüşler, yerli paranın yabancı para karşısında aşırı değer kaybetmesi ile meydana gelmektedir.

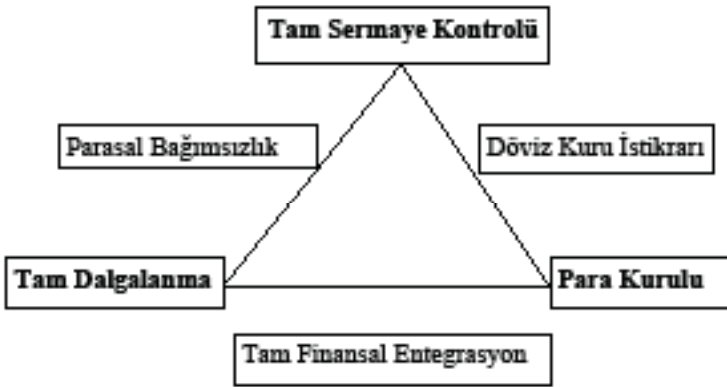
Ortaya çıkışları, gelişmeleri ve etkileri bakımından kimi zaman benzer kimi zaman farklı olsa da krizler, küresel ekonomiler için sosyo-ekonomik istikrara dönük bir tehdit olduğu kadar krizlerin, başarılı politika uygulamaları ve doğru yönetim stratejileriyle fırsata dönüşmesi de söz konusudur. Finansal kriz konusunda şu görüş genel kabul görür; krizin ortamı ve göstergeleri vardır, ama krizin kesin olarak olacağını söylemek ve hele krizin zamanını öngörmek mümkün değildir (Uygur, 2001:9). Ancak, krizlerin oluşma olasılıklarının erken uyarı sistemleriyle önceden bilinebilmesi, ülkelerin krizleri fırsata dönüştürebilmeleri açısından önemlidir. Ekonomik kriz, küreselleşme ile piyasaların serbest bırakılmasından doğabileceği gibi bu serbestliğin ardında denetim sisteminin iyi işlememesinden de kaynaklanabilir. Ekonomik kriz kavramı oluşum biçimine göre iki ayrı bölüme

ayrılabilir. Birincisi, Reel Sektör Krizleri. Bu krizler, mal ve hizmet piyasalarında enflasyon krizleri ve durgunluk krizleri olarak; işgücü piyasalarında ise işsizlik krizleri olarak ortaya çıkmaktadır. Reel krizler; mal-hizmet ve işgücü piyasalarındaki “miktarlarda” yani üretim ve istihdamda ciddi daralmalar biçiminde durgunluk ve işsizlik olarak ortaya çıkmaktadır (Kibritçioğlu, 2001).

Burada özellikle 1980 sonrasında sermaye hareketleri ve küreselleşme sonucu meydana gelen krizler finansal krizler olduğundan konunun genişliği de göz önünde bulundurularak bundan sonraki bölümde Türkiye ekonomisinde, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerine neden olduğu düşünülen bankacılık krizi, döviz kuru krizi, ödemeler dengesi krizi, dış borç krizi kavramları üzerinde durulacaktır.

B. Küreselleşme ve Sermaye Hareketlerinin Finansal Krizler Üzerine Etkileri

Dünya üzerindeki tüm insanların, iktisadi, sosyal, ticari, üretim, pazar, sermaye gibi her türlü ilişkilerinin zaman ve mekân kavramından sıyrılarak tüm dünyayı kapsamaya ve etkilemeye olarak tanımlanan küreselleşme; 1980’lerden itibaren başlamıştır ve 1990’larda Varşova Paketi’nin yıkılması sonrası hız kazanmıştır. Bu durum ekonomi politikalarına yeni bir boyut getirmiştir. Bu boyut “sermaye hareketlerinin yüksek olduğu bir dünyada, para, kur ve maliye politikalarına yansıyan boyutu ile **“İmkânsız üçleme denilen bir politika tercihleri demetidir”** (Şekil:1). Bir ülkenin döviz kuru istikrarı, parasal bağımsızlık ve finansal piyasaların entegrasyonu amaçlarının tamamını eş zamanlı olarak gerçekleştirmesi mümkün olmadığına dayanan bu görüşe göre amaçlardan birinden vazgeçmek, diğer ikisinde başarı sağlamak için gerekli olmaktadır (Frenkel, 1999:13). Buna göre politikalarda, üçgenin köşelerinden birine yönelik olarak yapılan tercih, köşeden bağımsız olan kenarda yer alan amaçtan vazgeçmek anlamına gelmektedir.

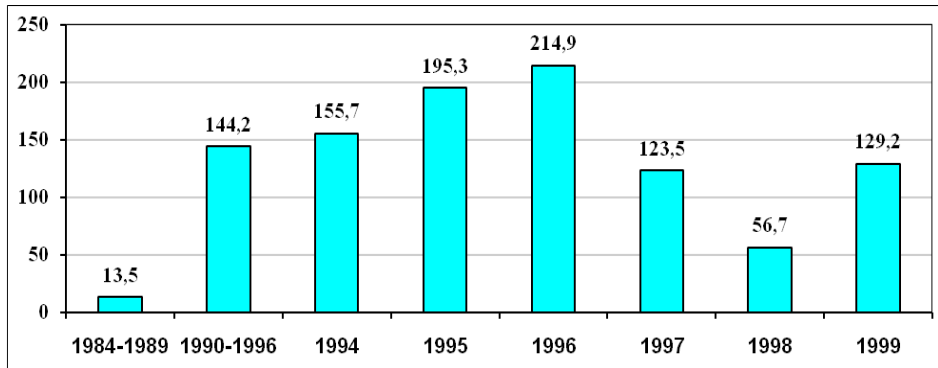
ŞEKİL 1 : Para Polikalarında İmkânsız Üçleme Politika Demeti¹

¹ FRANKEL, J.A. No Single Currency Regime Is Right For All Countries Or At All Times, *Essays In International Finance No:215, August 1999*, s.13.

Küreselleşme ile birlikte 1990'lardan itibaren iki kutuplu dünyanın çökmeye başlaması, küreselleşmenin hızlanması, başta uluslararası sermaye hareketleri olmak üzere uluslararası ticarete ve gümrük tarifelerinde büyük indirimler ve serbesti getirmiştir. Birçok değişimi ve dönüşümü beraberinde getiren küreselleşme dünya ölçeğinde toplumsal, kültürel, finansal, ekonomik, zihinsel dönüşümler ve gelişmeler yaratmıştır. Bu değişim ve dönüşüm, insanların yatırım, tasarruf, tüketim alışkanlıklarını etkilemiştir. Ekonomik birimlerin daha fazla yabancı ülkelere özgürce seyahat edebildiği, üzerinde yabancı para bulundurabildiği, daha fazla yabancı mal tüketebildiği, rahat, hızlı, az maliyetle haberleşebildiği bir yaşam şekli ortaya çıkartmıştır. Küresel kelimesinden hareket edilerek, bugün toplumun her katmanında yeni kavramlar üretilmiştir: Küresel Pazar, Küresel Sermaye, Küresel Şirket, Küresel Ürün, Küresel Yönetici, Küresel Kültür, Küresel İşgücü bunlardan bazılarıdır (Aktaran, Akdiş, 2002; Turan 1994:2). Bu bağlamda küreselleşme bir anlamda milli ekonomik politik kültürel yapının bir dizi ulus ötesi gelişme ile koordinasyonudur ve bir ideoloji olarak da bir ülkenin diğerini etkilemesini sağlamaktır (Aktaran, Akdiş, 2002; Mittelman, 1997:3). Dünya ekonomisinde bu etkileşimin finansal işlem ve davranışlara yansımaları, avantaj ve dezavantajlarını beraberinde getirmiştir.

Yukarıda belirtilen gelişmeler; teknolojik ilerleme, hızlı ve düşük maliyetli haberleşme, bilgi sistem teknolojilerinin hızlanması ve kullanım maliyetlerinin düşmesi, artan sermaye birikimleri, dışa açılmanın meydana getirdiği talepler ve düzenlemeler, ülkelerin küreselleşmeyle tanışmasına, dünya ekonomik sistemlerine açık ekonomilerin finans sistemlerinin birbirlerini etkilemelerine hız katmıştır. Bu değişim sürecinde, 1990 sonrasında uluslararası sermaye hareketleri ve ticaretin serbestleşmesi, kapalı ekonomilerin dışa açılması ile dünya ölçeğinde sermaye ve ticaret hacminin artmasına neden olmuştur. Bu artış Grafik 1'de görülmektedir.

Grafik 1: Küresel Sermaye Hareketleri (Milyar Dolar) (1984-1999)²

1990'lı yıllardan itibaren gelişen ülkeler büyümelerini dış kaynağa dayandırmaktadır. Bu, sermaye hareketlerinin özendirilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ülkelerin bağımsız para veya maliye politikası uygulama şansı ortadan

2 IMF (1998), *World Economic Outlook*. IMF,1998 :60.(Milyar Dolar)

kalkmaktadır. Ülkeler “imkânsız üçleme” gereği (sermaye-faiz ve döviz kuru) sadece birisini kontrol edebilmektedir (Eren - Süslü, 2001:664). Son yıllarda gelişen ülkelerde döviz kurunu kontrol altına alarak serbest faiz politikası uygulaması yaygınlık kazanmıştır. Bu sayede sermaye girişleri ekonomide makro ekonomik ısınma veya “balon etkisi” de denilen yapay bir genişleme etkisi doğurmaktadır. Böylece ulusal para arzı artmakta, borsa spekülatif biçimde yükselmekte, ulusal para aşırı değer kazanmakta ve sonuçta ihracat gerilerken ithalat artmaktadır. Ekonomik, siyasal veya doğal bir olay ya da gelişme, geleceğe ait beklentileri aniden olumsuzluğa dönüştürebilmekte ve yabancı sermayenin kitleler halinde güvenli ülkelere geriye dönmesi için ilk kıvılcımı oluşturmaktadır.

Krizlerin diğer bir temel nedeni küreselleşme ve teknolojiye bağlı gelişmeyle birlikte serbestleşen sermaye hareketleri finansal kesimin yüksek oranda getiri elde etmek için aşırı risk alması, spekülasyona dayalı kredi genişlemesi (balon), mali sıkışıklık ve ardından gelen panik ile birlikte çöküşle son bulan ve sürekli tekrar eden dalgalanmalardır. Bu durum krizin kalıplaşmış bir modelidir. Bu model diğer bir anlatımla, varlık fiyatlarında oluşan balonun ekonomik birimler tarafından fark edilmesi sonucu oluşan panikle birlikte gelmektedir. Anaparayla orantısız büyüklükte piyasalarda yapılan işlem olarak da tanımlanan balon etkisi, piyasaların ve mali sistemlerin istikrarsız, kırılabilir ve krize eğilimli olmalarından kaynaklanmaktadır (Kindleberger - Aliber, 2014:27) Bu tür balonlar süreç içerisinde finansal varlıklar ile reel üretim arasındaki iktisadi temel bağı, diğer bir ifadeyle kârlılık ilişkisini zayıflatmakta hatta kopartmaktadır. Finansal kesimde yüksek kaldıraçlı işlemler sonucu oluşan balon ve kopan bağ mali sıkışma ve panikle krize dönüşmekte ve zamanla reel kesime de bulaşarak genel bir krize dönüşmektedir. Finansal piyasalardaki iletişim kanallarındaki hız, teknolojik gelişme, bilgi aktarımı, reel kesime göre çok daha hızlı yayıldığı için finansal kriz durumunda krizin derinliği, etkisi ve boyutu da artmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte hızlanan sermaye hareketlerindeki değişim sonucu Türkiye ekonomisi, zayıf makro ekonomik göstergeler, hatalı iktisat politikaları, finansal altyapı yetersizliği ve yetersiz denetim, ahlaki tehlike ve asimetric enformasyon, piyasa aktörlerinin hatalı öngörülleri nedeniyle 1980 sonrasında sürekli finansal krizlerle karşı karşıya kalmıştır (Kibritçioğlu, 2001:2). 1990’lardan itibaren de “istikrarsızlık-kriz-büyüme-istikrarsızlık” kısır döngüsü içerisinde itilmiş görünmektedir. Türk iktisat yazını krizin nedenlerini sadece kamu maliyesi sorunu olarak görmekte, krizi kamu maliyesinin büyüklüğüne, beceriksizliğine, Kamu İktisadi Teşebbüsleri açıklarına, kamu personel ödeneklerine, kamu kaynaklarını israf eden piyasa denetiminden yoksun kamu harcamalarına bağlamaktadırlar. Tüm bu açıklamalar kamu finansmanındaki bu gelişmeleri Türk sosyo-ekonomik yaşamından tamamen soyutlamak, tüm bunları tek başına süreç olarak değerlendirmek krizin ardında yatan toplumsal bölüşüm ilişkilerini, bu ilişkilerin yarattığı sermaye birikimini ve sınıfsal çatışmaları göz ardı etmektedir. Yeldan (2012:9)’a göre krizin temel nedeni sayılan kamu kesimi borçlanma gereği ardında yatan asıl neden; ulusal ekonomide iktisadi artığın, sermaye kesiminde birikimini sürdürülebilmesi için, özel sermaye gelirlerini besleyen bir dizi rant aktarımı ve

kaynak transferi sürecidir. Diğer bir ifadeyle devletin yüksek faizle borçlandığı sermaye kesimine faiz yoluyla kaynak aktarımı yapmasıdır.

C. Finansal Serbestleşme ve Piyasaların Kontrolü Sorunu

Dünya üzerindeki dört ana üretim faktörü emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimciliktir. Bunlardan iş gücünün dolaşımı fazla serbest değildir. Girişimci, yasaklamanın olmadığı kârlı yatırımlar neredeyse oraya gider daha sonra kendi ülkesine kar transferi gerçekleştirir. Bunlara karşılık küreselleşmeyle birlikte dünyanın çoğu ülkesinde sermaye hareketleri serbestleşmiştir. Sermaye, nerede getiri varsa oraya akmaktadır. Eğer bir ülkede sermaye hareketleri serbest değilse sermaye akışkanlığı yoktur. Ülkeler arasındaki faiz oranlarındaki değişiklikler sermayenin akışına yön vermektedir, çoğu gelişmekte olan ülke sermaye çekebilmek için faiz oranlarını artırmaktadır. Bu durum ileride o ülke için spekülative sermaye çıkışlarında ülkenin ekonomisini kırılgan duruma getirmektedir. Bu bağlamda sermaye hareketlerinin serbestleşmesi kapitalizmin küreselleşmesinin önünü açan temel olgu olmaktadır (Eğilmez, 2014:42). Finansal serbestleşme ve küreselleşme, 1980 sonrası yıllarda giderek farklılaşmış, kısa dönemli, spekülative, rantiyer tipi bir bölüşüm modelini ön plana çıkarmış; reel yatırım davranışlarından uzaklaşmış rantiyer tipi girişimleri besleyen ulusal ekonomiyi sadece İstanbul borsasının yapay iniş ve çıkışlarına endeksleyen ve “kumarhane kapitalizmine” çeviren, işsizlik, yatırım, büyüme, ihracat gibi reel sorunlardan uzaklaştırıp teknik analize dayalı bir anlayışa dayandırarak çözüm üretme yeteneğinden yoksun bırakmıştır (Yeldan, 2012:11). Ulusal piyasalara yönelik getirilen serbestleştirme uygulamaları, beraberinde ciddi riskler de getirmiştir. Faiz kontrollerinin kalkması, zorunlu rezervlerin azaltılması, piyasaya girişin hem yerli bankalar hem de yabancı bankalar için kolaylaştırılması, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi gibi olumsuz iç ve dış finansal düzenlemeler ve uygulamalar bankacılık sisteminin faiz, döviz kuru, likidite ve ödeyebilirlik risklerini önemli ölçüde arttırmıştır (Karabulut, 2002:41).

Türkiye’de 1984 yılında çıkartılan 30 sayılı karar kapsamında; yerleşik olanlar açısından uluslararası finansal piyasalardan serbestçe borçlanabilme, yurtdışında serbestçe yatırım yapabilme, sermaye transfer edebilme, yurtdışında finansal varlık tutabilme, kendiaralarında borç alacak ilişkisinde döviz kullanabilme, döviz cinsinden banka mevduatına sahip olabilme imkânı getirilmiştir. Yerleşik olmayanların; yurtiçi finansal piyasalara serbestçe yatırım yapabilme, yurtiçinde borçlanma ve yükümlülük taşıma ve yurt dışına transfer yapabilmeleri serbestisi getirilmiştir. 1989 yılında 32 sayılı karar ile 30 sayılı kararın eksiklikleri giderilmiş, tüm döviz işlemleri ve sermaye hareketleri serbest bırakılmıştır (Resmi Gazete:11.08.1989) (Sönmez,2006:325) Finansal serbestleşme süreci ile birlikte gelişmekte olan ülkelerde yüksek reel faiz oranından yabancı sermaye girişi teşvik edilmiştir. Sermaye girişi, ulusal paralarını dolara sabitleyerek sabit döviz kuru sistemini uygulayan hükümet politikalarıyla da desteklenmiştir. Finansal serbestleşmeye bağlı olarak gelişen yüksek reel faiz oranları, gelişmekte olan ülkelerde finansal sektörün likidite krizlerinin önemli nedenlerini oluşturmaktadır (Mishkin, 1999:10). Gelişmekte olan ülkelerin gerekli makro ekonomik koşulları sağlamadan, finansal

serbestleşmeye geçmesi, ülkeye yarardan çok zarar getirebilmektedir (Eren-Süslü, 2001:665). Kısa vadeli sermaye akımları, ancak yüksek faizler sunularak cazip duruma getirilmektedir (Akyüz, 1995:14). Bu durum kriz riskini artırmaktadır

D. Sabit Döviz Kuru Politikasının, Tasarruf, Yatırım ve Tüketim Alışkanlıklarına Etkisi

İhracat ve ithalatın yönünü belirleyen döviz kuru politikaları, uluslararası ticaretin yönünün şekillenmesinde de önemli bir etkidir. 1990'lı yıllarda sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile döviz kuru politikaları daha da önem kazanmıştır. Döviz kuru politikaları insanların tüketim, yatırım, tasarruf alışkanlıklarına yön verirken aynı zamanda enflasyon ile mücadelede önemli bir yöntemdir. 1990 sonrası deneyimler, sabit kur politikası izleyen ve krizi yaşayan ülkelerin hemen hepsinde sabit kura dayalı istikrar programlarının risk etkisi bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu risklerden birincisi: Bu tür programların sadece bankacılık sektörünü değil tüm toplum kesimlerini dövizle borçlanmaya itmesidir. İkincisi ve daha önemlisi ise, reel döviz³ kurunun aşırı değerlendirilmesi, tasarruflar aleyhine tüketimi ve ithalatı arttırmasıdır. Bu durum cari açık sorununa neden olmaktadır. Sabit kur sisteminde kurun sabitliği, uluslararası rezervler yardımıyla sağlanmaktadır. Ancak spekülasyon atakları nedeniyle ulusal paraya olan talep azalarak, yabancı paraya olan talep arttığından, uluslararası rezervler azalacağından, kurun sabitliği korunamamaktadır (Özatay, 2011:369). Ayrıca, Merkez Bankalarının döviz satışıyla birlikte, ulusal para, dövizle dönüştüğünden, faiz oranları yükselmekte, ekonomik faaliyet hacmi ise daralmaktadır. Sabit döviz kuruna dayalı istikrar politikalarının uygulanmasıyla ilgili yapılan çalışmalar, gelişmekte olan ülkelerde, yerli paranın aşırı değerlendirilmesi dış talebe dayalı bir büyüme artışı ile dış ticaret açığının artması olarak özetlenmektedir. Dış ticaret açığının sürdürülemez noktaya gelmesi, kaybolan rekabet gücü ve reel sektördeki yıpranma, ekonomideki daralma sürecini teşvik etmektedir. Bu süreç ne kadar uzun yaşanırsa uluslararası rekabeti arttırmak ve reel sektöre yatırımları teşvik etmek için gerekli olan değer düşürme oranı o kadar büyümektedir. Sabit döviz kuru sonucu ekonomide meydana gelen gelişmeler finansal krizi tetikleyebilmektedir.

2. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 2001 KRİZİNE KADAR UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARINDA MAKRO DEĞİŞİMLER

Türkiye ekonomisi 1929 büyük buhranının yıkıcı etkisinden devletçilik-korumacılık senteziyle kurtulabilmiş ve Cumhuriyet tarihinin ilk büyük sanayileşme hamlesini başlatmış, 85 yıllık Cumhuriyet tarihinde ortalama yüzde 4,9'luk büyüme

³ **Reel döviz kuru:** Aynı para birimi cinsinden iki ülke mallarının görelî fiyatı, diğer bir anlatımla bir ABD malının Türkiye'de üretilen aynı mal cinsinden fiyatıdır. Örneğin ABD'de üretilen bir gömlek ABD pazarında 10 dolar aynı kalite ve özellikte Türkiye'den Giden gömlek 5 dolar ise, İrânın dolar karşısındaki gerçek değeri 1'e 2 dir. Yani 2 TL bir dolar etmektedir. (iki Türkiye Üretimi gömlek, bir ABD üretimi gömlek değerindedir). Bu şekilde bir hesaplama bugünün küresel pazarında her ürün için hesaplanması zor olduğundan fiyatlar genel düzeyi kullanılarak hesaplama yapılır. Reel döviz kuru= Nominal döviz kuru x Yabancı fiyat /yerli fiyat

Nominal döviz kuru; bir ülkenin para biriminin başka bir ülkenin para birimi karşısındaki değeridir. Bu değer devletin resmi makamlarının belirlediği kur olabileceği gibi serbest piyasa tarafından da belirlenebilir.

gerçekleştirmiş, 1980 sonrası neo-liberal dönemde sermaye kesiminin ekonomi üzerindeki ağırlığı artıkça, büyüme hızı düşmüştür. Sermaye kesimi bu dönemde Türkiye ekonomisinin yönetimini IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla yürütmüştür (Boratav, 2011:53). 1929 krizinin ardından iktisadi hayattaki sarsıntıya karşı alınan ilk politika tedbirleri 1990 sonrası meydana gelen krizlerde alınan tedbirlerin daha iyi anlaşılması için önemle incelenmesi gerekmektedir. Bu tedbirler, ekonomiyi dış dünyaya kapatmak, dış pazara bağımlılığı asgariye indirmek olmuştur. Dış işlemlerin sıkı bir şekilde denetlenmesi, sanayinin devletçi politikalarla korunması benimsenmiştir (Keyder, 2011:124). Alınan tedbirlerle 1930-1938 arasında Türkiye ekonomisi dış ticarete ihracat fazlası vermiştir. Dış ticaret büyük ölçüde takas anlaşmaları çerçevesinde yürütülmüş, bu sayede ticaret üzerindeki siyasi kontroller artmıştır. Ülkedeki yabancılara ait tüm imtiyazlar satın alınmış kamu hizmeti veren tüm yabancı şirketler millileştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Türk lirasındaki değer kaybı sırasında yaşanan kargaşada, döviz kontrolü yapacak, piyasaya para sürüp çekecek araçlarla donatılmış merci olmadığı görülmüş ve 1930'da bu işlemleri yapmak üzere Merkez Bankası kurulmuştur. Hemen ardından krizin sorumlularının Türk lirasına karşı spekülasyon yapan tüccarlar ve rezervlerini döviz olarak tutan yabancı bankalar olduğu tespit edilmiştir. 1930'da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin kurulmasıyla yeni tedbirler alınmaya başlanmıştır (Keyder, 2011:125). Cemiyetin amacı, tasarrufu teşvik etmek, yerli malı üretimi ve tüketimini özendirerek ithal malların tüketimini azaltmak, genel olarak kendine yeterlilik ideolojisini yaymak olmuştur. 1939-1945 arasında ülke savaş ekonomisi uygulamak zorunda kalmıştır. 1948 yılında ABD ile imzalanan ekonomik işbirliği anlaşması ile Türkiye ekonomisi yabancıların hizmetine açılmıştır. Verilen yardımlar koşullara bağlanıp ülkenin Cumhuriyet ile birlikte başlattığı sanayileşme hamlesinden ayrılarak tarıma öncelik vermesiyle batının sanayi ürünlerine pazar ve hammadde kaynağı olunmuştur. ABD uzmanları daha ilk günden Türkiye'nin bu amaca yönelik olarak "hür dünyanın hububat ambarı" olmamız gerektiğini söylemişler, verilen yardımın özellikle tarımda makineleşmede kullanılmasını sağlamışlardır (Cem, 2009:357). Bu maksatla verilen borç ülkedeki Amerikan sermayesi ile rekabet edecek alanlarda kullanılmayacaktır. Karşılığın dolar ile ödeneceğine dair garanti verilecektir. Borcun ülkede yaratacağı gelir ABD mallarının ithalinde kullanılacaktır. Paranın kullanılacağı kuruluşlarda hisselerin yarısından çoğunun özel sektöre ait olması gibi koşullar öne sürülmektedir. Savaş sonrası çok partili dönem ile birlikte Türkiye ekonomisi 1970'lere kadar dünya kapitalist ekonomik sistemine eklenme politikalarını uygulamaya ve nihai sanayi ürünlerinin montaj yeri olmaya yönelik politikaları uygulamaya koymuştur.

İkinci dünya savaşı sonrası Türkiye ekonomisinin uyguladığı İthal İkameci Sistem seçici bir koruma stratejisi olarak uygulamaya konulmuştur. Bu yöntemde ithal edilen ara malları, ülke içerisinde nihai mala dönüştükten sonra dış rekabetle karşılaşmamaktadır. Bu nedenle, Türkiye'de sanayinin üretme kapasitesi daha öncede belirtildiği gibi, ithalata sıkı sıkıya bağlı olduğundan gelişimin hızını ülkenin mevcut döviz miktarı yani ithalat kapasitesi belirlemektedir. İthal İkameci politikalar ülkenin döviz dar boğazına düşmesi ile ülkeyi krize sürüklemiştir. Türkiye

bu dönemde döviz hep dış kaynak ve krediler yolu ile temin etmiş daha sonra Avrupa'dan gelen işçi dövizleri ile durumu idare etmiştir. 1970'lerde siyasi yapıda meydana gelen kutuplaşmalar, soğuk savaşın getirdiği ve ABD yanlısı politikaların toplum üzerinde yarattığı kominizm tehlikesi algısı, 1974 Kıbrıs müdahalesi ve dünya petrol fiyatlarındaki artışla birlikte gelen ABD ambargosu devamı, döviz girdisine bağlı olan İthal İkameci Sistemin sonunu getirmiştir. Ekonomik kriz toplumsal ve siyasi çatışmaya dönüşmüş, yani toplumsal kriz ekonomik krizin ardından gelmiştir (Keyder, 2011:201). İkinci dünya savaşı sonrası Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu az gelişmiş ülkelerin borç krizine girmemelerinin altında yatan neden ise Amerikan üretim fazlası (Marshall Yardımları) ile bu ülkeler, ucuz ABD ürünlerine alışmış bir tüketici kitlesi yaratılırken diğer yandan ABD'nin üretim fazlaları çevre ülkelere aktarılarak bu ülkelerin krize girmemelerinin önü kapatılmıştır. Şehirlere akın eden iş gücü bu sayede ucuza beslenebilmiştir. Dikmen (2011:222)'e göre Dolar arzındaki kontrolü, Vietnam savaşında bütçede oluşan aşırı açık nedeniyle kaybeden ABD'nin Bretton Woods sisteminin getirdiği altın standardını 1971'de terk ederek esnek kur sistemine geçmesi, refah devletinin sonunu getirmiştir. ABD'nin ucuz gıda yardımından ve sürekli parasal genişlemesi sonucu bol dövizden mahrum kalan Türkiye sanayileşmesini devam ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu makineyi borçlanarak almaya başlamıştır. Kurların esnekleşmesi borçların bir kat daha artmasına neden olmuştur. Bunların üzerine petrol fiyatlarındaki artış eklenince sonuç borç batağı olmuştur. 1980 yılından itibaren ihracata dayalı sanayileşme modelini benimseyen Türkiye 24 Ocak kararlarıyla, önce iç talebi kısarak, ulusal arz fazlası yaratma, bu sayede gelişmiş ülkelere ihraç yaparak hammadde ve makine, teçhizat almak için döviz geliri elde etme politikasını uygulamaya koymuştur. Bu maksatla, döviz kuru devalüe edilerek yurt dışında yerli üretim malları ucuz hale getirilmiştir. Kamu harcamaları kısılarak kamu kesimi borçlanma gereği azaltılmaya çalışılmış, özelleştirmeler artırılarak verimlilik artışı sağlama yöntemi seçilmiş, ücretler baskılanarak ulusal üretimin yurt dışı piyasalarda rekabet gücü artırılmaya çalışılmıştır. Oyan (2013:366)'a göre 24 Ocak 1980 Kararları Türkiye'nin bağımsız ekonomik politikalar oluşturma yeteneğini köreltme bakımından başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Davutoğlu (2010:510)'a göre ise Türkiye'nin İthal İkameci politikaları terk ederek temel kalkınma stratejisi olarak ihracata dayalı kalkınma modeline yönelmesi ticaretin liberalleşmesi konusunda süregelen tedirginliklerin aşılmasını kolaylaştırmıştır.

Türkiye ekonomisi, 1973-74 ve 1978-79 iki önemli petrol fiyatı şoku ve uygulanan tutarsız para ve maliye politikalarının etkisiyle girdiği derin ödemeler dengesi krizi sonucunda ciddi üretim gerilemesi sürecine ve giderek hızlanan enflasyon olgusuyla karşı karşıya kalmıştır (Sönmez, 2005:298). 1970'lerin sonunda sanayicilerin kârının düşmeye başlaması, doların, resmî ve karaborsa arasındaki farkının açılması, dünya pazarlarındaki daralmaya paralel Avrupa'nın işçi talebinin azalması, buna bağlı olarak ülkeye gönderilen döviz miktarında azalmaya neden olmuştur. Petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle üretim kapasitesinin durması, işçi hareketleri ve grevler nedeniyle oluşan iş kayıpları, iş mevzuatlarının örgütlü işçi sınıfını koruması, kaçak girdilerle üretilen sanayi malları, piyasalarda oluşan

karaborsa, sermaye-emek ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmıştır. Yeni dönemde sendikalar sermaye sahiplerinin önünde gerçek birer rakip olarak belirmeye başlamıştır. Karşıt güçler arasındaki eski uzlaşma önce örtülü sonra açık çatışmaya dönüşerek toplumsal çatışma ekonomik krize dönüşmeye başlamıştır. (Keyder, 2011:231)

1977-1980 dönemi daralan dünya ekonomisi, Avrupa'da Türk işçilerine olan talebin azalması, Türkiye'nin ABD'nin desteği olmadan İthal İkameci Sistemini daha fazla yürütemeyeceğini ortaya koymuştur. Ancak yurt dışından gelen işçi dövizleri ile sorunlarını öteleyebilmiştir. ABD'nin bu dönemde borç verme kapasitesini kaybetmesi, dünya genelinde belirsizlik yaratmıştır (Keyder, 2011:233). Diğer bir ifadeyle 1980 sonrası dönemde ülkelerin ekonomi politikalarının nasıl şekilleneceği hegoman güç ABD'nin tercihlerine bağlanmıştır. 1981 yılında itibaren alınan kararlarla finansal serbestleşme başlanmış, ancak finansal alandaki hukuksal alt yapı eksiklikleri nedeniyle "bankerler krizi" olarak bilinen büyük bir krizle finansal sistem büyük bir yara almıştır. 1990'larda spekülatif finans sermayesinin dünya ölçeğine yayılması finansal krizlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Uzunca bir süre Sovyet tehdidine karşı batı güvenlik şemsiyesi içerisinde yer alan ve dış politikasını statik parametrelere endekslı yürüten, dünya siyasetindeki ve ekonomisindeki değişimleri fark edip değerlendiremeyen Türkiye, kendi bölgesinde de ciddi politika yanlışları yapmıştır. Uzun süre Ortadoğu ile ilgili meselelere kayıtsız kalarak, bölgenin jeoekonomik zeminine yabancılaşmış, bölgenin jeoekonomik yapısı üzerinde Osmanlı mirası olan etkisini kaybetmiştir. Türkiye Ekonomisi'nin 1970'li yılların sonundan itibaren yaşadığı ve hala üzerinden atamadığı ekonomik krizlerin yoğunlaşmasında bu kaynaklara kayıtsız kalmanın önemli etkisi olmuştur. Batı Bloku adına ve tarihsel birikiminin aksine Ortadoğu ile yabancılaşan Türkiye petrol krizlerinden etkilenen ülkelerin en başında gelmiştir. Bu süreçte batı ülkeleri Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini bağımlılık üzerine inşa ederek petrol krizlerini aşarken Türkiye bölge ülkesi olmanın ve risklerini üstlenen, menfaatlerini göz ardı eden statükoculuğa mahkum olmuştur (Davutoğlu, 2010:73).

1984 yılından itibaren alınan iktisat politikası kararıyla, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının bankalarda döviz mevduat hesabı açmalarına imkân tanınmıştır. 1989 yılından itibaren sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile ülkeye her türlü yabancı sermaye giriş çıkışının serbest bırakılmasının önü açılmıştır. Tüm bu düzenlemeler yüksek kamu kesimi açıklarının, hızla ülkeye giren kısa vadeli sermaye girişleri karşılama ve düşük kur artışları ve yüksek faiz oranları sayesinde ekonomi giderek "sıcak para" bağımlısı haline gelmiştir (Kibritçioğlu, 2001:4). Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllardan itibaren giderek sıklaşan aralıklarla yaşanan kriz sürecine girmiştir. 1994 Krizi sonucu uygulamaya konulan 5 Nisan kararları, 1998 IMF yakından izleme programları kalıcı bir başarı sağlayamamıştır. 1998 Asya ve Rusya krizlerinin olumsuz etkileri ile daralma içerisine girmiştir. 1998 ikinci yarısından itibaren derinleşen ekonomik kriz; dışsal şoklarının da etkisiyle ve 1990 sonrası yürütülen dışa bağımlı yapay büyüme politikaları, çarpık toplumsal bölüşüm ve birikim mekanizmalarının tıkanmış olmasının sonucudur. Bu süreçte ulusal ekonomide topyekûn reform yerine, ekonominin birikim öncelikleri kısa

vadeli dış kaynak girişinin özendirilmesine dayandırılarak, kısa süreli yapay büyüme kazanımları üzerine kurmak tercih edilmiştir (Yeldan, 2012:159). Kısa süreli kazanımlar uğruna 1991 yılından itibaren siyasal sistemde oluşan parçalı yapı; popülist ekonomi politikaları ile kamu kesimi ücretlerine büyük zamlar yapmışlardır. Daha sonra tarımsal ürün fiyatlarını artırarak devletin tarım kesimindeki destek alımlarının kapsamını genişletmişlerdir. Finansal kesimde ise kamu bankaları kanalıyla iktidara siyasal yakınlığı olan esnafa ve tarımsal üreticilere düşük faizli krediler açmışlardır. Kamu iktisadi kuruluşları sattığı malların fiyatına enflasyonun altında artışlar yapılmıştır. Bu uygulamalar bütçe açığını hızla artırırken, Kamu İktisadi Kuruluşlarını ve özellikle kamu bankalarını büyük zararlar ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu harcamaların artışıyla 1984-1999 arası terör harcamaları da önemli rol oynamıştır (Pamuk, 2014:275). Tüm bu zararlar kamu bankaları bilançolarına “görev zararı”⁴ olarak kaydedilerek bu kanalla bütçe dışına çıkartılarak kamuoyundan gizlenmeye ve meclis denetiminden kaçırılmaya çalışılmıştır. 1994’ten itibaren bütçe açıklarının finanse edilme biçimlerinde köklü değişikliğe gidilerek yüksek düzeydeki kamu açıkları Merkez Bankası kaynakları kullanılarak karşılanmaya başlanmıştır. Bu dönemde Hazine çıkardığı Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) ile düşük faizle ortalama % 4 ile Merkez Bankasından borçlanma yöntemini tercih etmiştir (Özatatay, 2014:76). Diğer bir anlatımla Merkez Bankası karşılıksız para basarak hazineye veriyor hazine de kamu bankaları aracılığıyla, tarımsal desteklemeler kanalıyla piyasaya veriyordu. Hazine, piyasalardan borçlanmadığından faizler de yükselmeyordu. Daha sonra çıkartılan yasayla hazinenin Merkez Bankasına olan borcu siliniyordu. Bu tür uygulamalar Türkiye ekonomisinde makro politikalar açısından krizleri sadece ötelemiş, sorunlara köklü kurumsal ve kalıcı çözümler bulunmasını engellemiş, sorunu ileriki yıllara kartopu etkisiyle taşımıştır. Bu süreçte ekonomi kısa çevrimli, mini büyüme-kriz-istikrar sarmalına sokulmuştur. Kamu kesimi, borç yükü sürdürülemez, tasarruf ve yatırım yapamaz duruma gelmiş, reel sektöre gitmesi gereken bankacılık sisteminin kaynaklarını emmeye başlamıştır. Özel sektörün birikim tercihleri reel üretici sektörden spekülatif rantiyeye tipi birikim alanlarına yönelmiştir. İş gücü piyasalarında kuralsızlaştırma artarken gelir dağılımı bozulmuştur (Yeldan, 2012:160).

Türkiye ekonomisi 1990 sonrasında Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerine kadar sık sık değişen koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmiştir. Kısa süreli koalisyon hükümetlerinin kısa süreli siyasal hedeflere yönelmeleri sonucu mali disiplinden vazgeçilerek bir anlamda ekonomik krize giden yol açılmıştır. Siyasetçiler için artık hedef makro dengesizliklerin çözümünü erteleyerek mümkün olduğu kadar uzun süre iktidarda kalmak olmuştur. Sık değişen iktidarlar ekonomi politikalarındaki küreselleşmeye ayak uydurup önlemler almak yerine var olan sorunları ağırlaştırmadan iktidarlarını sürdürme yolunu seçmişlerdir. Ancak

4 **Görev zararı;** Kamu bankalarının tarım kesimi ile küçük ve orta boy işletmelerin düşük faizli kredilerle devlet tarafından verilen görev gereği desteklenmesi sonucunda oluşan zararlardır. Normal şartlarda bütçe içerisinde gösterilmesi gereken bu destekler kamu bankaları yoluyla bütçe dışına çıkartılmıştır. Kamu bankaları bu destekleme tutarlarını hazineden tahsil edemediklerinden bilançolarının varlık tarafında “görev zararı” olarak göstermektedirler.

giderek ağırlaşan sorunlar iktisadi sorunlar nedeniyle, Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar inişli çıkışlı ve krizli dönemi yaşanmıştır (Aktaran, Pamuk, 2014:76; Boratav, 2011; Yentürk, 2003). Bu uygulamaların sonucunda meydana gelen 2001 krizinin yol açtığı çok ağır bunalımın ilk sonucu ekonomik, ikinci sonucu ise siyasal olmuştur. Krizden hemen sonra yapılan seçimlerde, hükümeti oluşturan partilere, ayrıca mevcut istikrar programı ile özdeşleşmiş siyasi çevrelere karşı çok güçlü bir halk tepkisi ortaya çıkmıştır. Son yıllarında IMF programlarının sorumluluklarına katılmamış olan büyük partiler (CHP ve AKP) halk muhalefetinin seçimlerde yönelebileceği potansiyel siyasal tercih olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda IMF programı karşıtı seçim kampanyası yürüten Genç Partinin yüzde 7,5 oy alması da toplumun uygulanan ekonomi politikalarına karşı duyarlılığını göstermektedir (Boratav, 2012:95; Pamuk, 2014:283).

Kurumlar, toplum içerisinde kişiler veya farklı gruplar arasında ilişkileri biçimlendiren ve yönlendiren yazılı ve yazılı olmayan kurallar, örgütlenmeler ve bunların uygulaması olarak tanımlanmaktadır (Pamuk, 2014:38). Bunlardan en önemlisi hukuk, piyasa ve siyasal kurumlardır. Araştırmalar kurumların bir kez yerleştikten sonra kolay değişmediğini, değişime direnç gösterdiğini de ortaya koymaktadır. Özellikle ekonomilerin dışa açıldığı süreçte ülke dışındaki güçler kurumların biçimlendirilmesinde giderek daha fazla söz sahibi olabilmektedir (Pamuk, 2014:41). Bu nedenle geçmişte oluşturulan kurumlar bugünü, bugünden oluşturulan kurumlar gelecekteki olayları şekillendirmektedir. Krizin altında yatan diğer bir temel neden ise siyasal ve ekonomi politika yapıcı kurumların ikinci dünya savaşı sonrası oluşturulan iktisadi kurumların politikalarına bağımlı, kendi içerisinde öz güvenden yoksun iç ve dış ekonomik politikalar üretmemelerinden kaynaklanmaktadır. Geline süreçte Türkiye siyasal ve ekonomik politika yapıcı kurumlarına sirayet etmiş bu anlayış 1990 sonrası Varşova Pakti'nin yıkılması ile oluşan çift kutuplu askeri, siyasal ve ekonomik dünyadan çok kutuplu yeni dünya düzenine geçişin parametrelerini tam olarak anlayamamış olmaları ve kurumsal yapılarında oluşan yeni dünya düzenine göre uygulayacak alternatif ekonomik ve siyasal politikaları bulunmamasından ve bu süreç stratejik düşünce boyutunda, zihinsel olarak hazır olmamalarından kaynaklanmaktadır (Davutoğlu, 2010:9; Pamuk, 2014:50). Diğer bir ifadeyle kurumsal yapıdaki eksiklik, siyasal krizleri, ekonomik krizlere dönüştürmede etkin rol oynamıştır. Bunun en önemli göstergesi Şubat 2001 krizi ortaya çıktığında Türkiye içerisindeki mevcut ekonomik ve siyasal kurumların yanında üniversiteler dahil köklü geçmişi olan kurumlarda krize çözüm bulacak düşünce yapısında kişiler bulunamaması, uluslararası iktisadi kurumlardan ve orada çalışan iktisatçılardan soruna çözüm bulması ve siyasal iradenin birtakım taahhütlerle ekonomi yönetiminin başına getirilmesi en önemli delildir.

Türkiye ekonomisi açısından diğer bir köklü değişiklik ise 1990 sonrası kurumsal dönüşümlerden en önemlisi, 1995 yılında imzalanan ve bir yıl sonra 1995'ten itibaren yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşmasıdır. 1963 Ankara Antlaşmasından itibaren tam üyelik için Avrupa'nın kapısında bekletilen Türkiye bu süreç içerisinde siyasal şartları yerine getiremediğinden hiç olmazsa Birlik ile ekonomik ilişkilerde ilerleme kaydetmek amacıyla Gümrük Birliği Anlaşmasını

İmzalamıştır. O günkü siyasal konjonktürün de başarı olarak gösterilen anlaşmanın temeli; Türkiye'nin AB ile arasındaki mamul mallar ticaretinde gümrük tarifelerini kaldırmayı ve üçüncü ülkelerden yapılan ithalattan aldığı gümrük tarifesini Avrupa Birliği'nin uyguladığı düzeye çekmeyi ön görüyordu (Pamuk, 2014:280). Bunun dış politikada, siyasi anlamdaki ve ekonomik anlamdaki sıkıntısını bu güne uyarlırsak şu anlama gelmektedir: Eğer Avrupa Birliği İsrail ile gümrük tarifelerini sıfıra indiren bir anlaşma imzalarsa, Türkiye de İsrail'den ithal tüm mallara sıfır gümrük tarifesi uygulamak zorundadır. Diğer bir ifadeyle Türkiye'nin tüm gümrük politikaları Avrupa Birliği'ne endeksli hale gelmektedir. Boratav (2011:56)'a göre ise AB ile 1994'te imzalanan Gümrük Birliği'nden sonra Türkiye'nin dış ticaret politikası kalmamıştır. Çünkü gümrük tarifeleri kullanılmadığından döviz kuru yerli üretimi korumanın tek aracı olarak kalmıştır. Bu nedenle son yıllarda ekonomi, büyüme hızını fazlasıyla aşan dış borç biriktirmiştir. Bunun anlamı, ihracatın giderek artan oranlı ithalata bağımlı hale gelmesi ve Gümrük Birliği'nin gecikmiş etkileridir. İlerleyen yıllarda Türkiye'nin Avrupa Birliğine üyelik ihtimali zayıflayıp karar alma mekanizmalarının da dışında kalması, Avrupa Birliği'nin üçüncü ülkelerle yaptığı anlaşmalarla uyguladığı tarifeleri etkileyememesi ve kabul etmek zorunda kalması Gümrük Birliği Anlaşmasının yararlarını sınırlayan bir sorun olmaya başlamıştır (Aktaran, Pamuk, 2014:281; Yılmaz, 2011). Davutoğlu (2010:512)'e göre ise Türkiye'nin tam üye olmadan Gümrük Birliği'ne girmesi Türkiye ekonomisi açısından; tam üyeliğe geçiş sürecinde diğer ülkelere daha önce yapılan mali yardımları Yunanistan engeli nedeniyle elde edememesine neden olmuştur. Bu süreçte Avrupa Birliği dinamik Türk pazarlarında önemli avantajlar elde etmiş, Gümrük Birliği Anlaşması ile Avrupa Birliği lehine seyreden ticaret dengesinin bu özelliği anlaşma sonrası daha da pekişmiş, Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin çevre ekonomik havzası haline gelmesi gibi olumsuz bir sonuç ortaya çıkartmıştır.

A. Kriz Öncesi Türkiye Ekonomisinin Temel Sorunları

Türkiye ekonomisi 1998 yılının ikinci yarısından itibaren içine sürüklendiği daralma sürecinden çıkmış, istikrar ve genişleme yoluna girmiş görünmektedir. Ancak 2000 yılına gelindiğinde gerek dış ticaret gerekse cari işlemler dengesi büyük oranda açık vermiştir. 2000 Eylül sonunda ticaret açığı 16.0 milyar dolar, cari işlemler açığı, programın öngördüğü rakamın üç misli artarak 6,7 milyar dolara ulaşmıştır. Enflasyon Kasım ayı itibarıyla son 15 yılın en düşük seviyesi olan % 40'ın altına inmiş, faiz oranlarındaki yaşanan hızlı düşüş ile birlikte ertelenen tüketim ve yatırım taleplerinin öne alındığı gözlenmiş, bu da sabit döviz çıpası altında aşırı değerlenen kurun yarattığı ithalat ile sürdürülmüş olduğunu göstermektedir. (Yeldan, 2012:172). 1997 Asya krizinden fazla etkilenmeyen Türkiye ekonomisinin, bu aşamadan sonra uluslararası sermaye piyasasından borç alması giderek sorun haline gelmeye başlamıştır. Bu gelişme ödemeler dengesini olumsuz etkilemeye başlamıştır. Türkiye 2000 yılına, krizin virüsünü bünyesine almış olarak girdi. 1999 yılının sonuna doğru, ekonomi yüzde 6 oranında küçülmüş, enflasyon yüzde 70'e ulaşmış, Hazine faizlerinin yıllık ortalama bileşik oranı yüzde yüzü bulmuştur

(Eğilmez, 2014:74).

Döviz kurunun sabitlenmesi sonucu ulusal ekonominin ihracat potansiyeli giderek daralırken, ithalata dayalı yapay bir canlılık ortamı cari açığı büyütüştür. Merkez Bankası “para kurulu” konumunu sürdürerek para piyasalarındaki genişlemeyi sadece dış sermaye girişiyle sınırlandırmıştır. 1999 boyunca %100-120 aralığında seyreden Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) faiz oranları, Ocak 2000’de %30-40 düzeyine inmiştir. İnterbank piyasası gecelik faiz oranları ve mevduat faizleri de bu seviyeye inmiş, ancak kasım sonunda çıkan likidite krizi beklentileri tersine çevirmiş faiz oranları tekrar %2000’ler düzeyine çıkartmıştır. Programın öngördüğü özelleştirme hedefleri, tarım, bankacılık gibi bazı alanlardaki “yapısal” nitelikli düzenlemeleri tam olarak gerçekleştirememiştir. Eylül ayında cari açığın sürdürülebilir olmadığı tartışmaları yapılırken, IMF de cari açığın sürdürülemez olduğu yönünde görüş belirterek bu konuda acil önlemler alınmasını istemektedir. IMF, stand-by anlaşması koşullarına uyulduğu durumda vermeyi taahhüt ettiği ikinci dilim krediyi üçüncü dilimle birleştirerek vereceğini açıklamıştır. Türkiye ekonomisinde, 2000 Eylül ayından itibaren finansal piyasalarda oluşan gerginlik nedeniyle kriz ortamı şartlarının oluşmaya başladığı görülmektedir.

1. 2001 Krizi Öncesi Kamu Maliyesi Durumu ve Borçlanma Gereği

Devlet emreden, kanun çıkaran, vatandaşlarına vergi gibi karşılıksız yükümlülükler getiren bir kurumdur, para basma yetkisi vardır. Bu yetkisini doğrudan doğruya kullanmaz. Merkez Bankası aracılığıyla kullanır. Devlet, paranın miktarı ve değeri üzerinde oynama yapabilir. Devlet bu para oyunlarından ve ekonomik şartlar elverişli olduğu vakit, emisyon (karşılıksız para basma) artışındaki artışlarından kendisine gelir sağlayabilir (Türk, 2006:12) Karşılıksız para basımındaki artış belli bir oranın üzerine çıktığında ekonomik birimlerin ulusal paraya olan güvenini azaltarak, dövize yönelmesine neden olur, çok aşırı artışlar bazen krize neden olabilir. Burada kriz beklentisinde dikkate alınan gösterge, para arzının uluslararası rezervlere olan oranıdır. Bu oranın yüksek olması, kendi kendini besleyen krizlerin ortaya çıkma olasılığını artırmaktadır. Bu parasal büyüme tüketim üzerinde katalizör etkisi yaparak muhtemel bir krizin başlamasını hızlandırmaktadır. Ekonomik birimlerin ihtiyacından daha az para basılması ulusal paranın reel olarak önemli miktarda değerlenmesine, döviz kurunda düşüşe neden olur. Bu durumda özellikle ithal dayanlı tüketim mallarında ve otomotiv sektöründe satışlarda önemli artışlar meydana gelebilmesi krizin tetikleyicisi olabilmektedir.

Bireyler, bireysel ihtiyaçlarını karşılarken harcamalarını karşılayamadıkları vakit borçlanırsa ve borçlarını gelecekteki gelirleri ile öderse, devlet de normal gelirleriyle harcamalarını karşılayamadığı vakit, bazen de sermaye piyasasındaki sermaye arz ve talebini dengelemek amacıyla borçlanır. Borcunun anaparasını ve faizlerini gelecekte toplayacağı vergi gelirleriyle öder. Bu anlamda devlet için borçlanma, ertelenmiş vergi gelirinden başka bir şey değildir (Türk, 2006:21). Türkiye ekonomisi açısından kalkınma sürecinde, kamu borcu 1990 sonrası yaşanan finansal krizler üzerinde belirleyici rol oynarken, bazı durumlarda para

piyasalarına derinlik ve akışkanlık da kazandırmaktadır. Türkiye kamu kesimi finansman açığını ve kronikleşen enflasyonu aşağı çekmek hedefi çerçevesinde Aralık 1999 da döviz kuru temelli istikrar programını uygulamaya koymuştur. Bu durum kamu harcamalarının kısılması anlamına gelmektedir.

Boratav (2012)'nin ifadesiyle 2000 Ağustos-Eylülüne gelindiğinde Türkiye'nin dış borçlanma görüntüsü "borçlanıyor, ithalat yapıyor, dış borç geri ödeme gücü giderek azalıyor" görünüyordu. Bu bağlamda, cari açığın Gayri Safi Milli Hasılaya (GSMH) oranı %3.5 düzeyine, yani 7 milyar dolara varıncaya kadar Türkiye'nin görece rahat borçlanabileceği, ancak bu eşik aşıldığında dış borçlanmayı sürdürmenin zor olacağı açıkça ifade edilmektedir (Uygur, 2001:18). 2001 yılına kadar olan dönemde, kamu maliyesinin aşırı borçlanma gereği ve yüksek faiz ödeme durumu nedeniyle birçok yerli ve yabancı yatırımcı, TL'de kalarak özellikle Hazine bono/tahvillerinin sağladığı yüksek faiz getirileri ile "paradan para kazanmayı" sürdürmüşlerdir.

1990-2000 Türkiye Ekonomisinin Genel Durumu (GSMH'ye Oranı)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Özel Tasarruflar	18,60	20,60	22,40	25,40	24,20	22,00	21,30	20,40	24,60	27,90	23,40
Kamu Tasarrufu	3,40	0,70	-0,80	-2,70	-1,10	0,10	-1,50	0,90	-1,90	-6,70	-5,20
İç Borç	5,60	8,60	10,60	9,40	14,40	12,20	20,40	20,40	24,40	40,90	38,80
Dış Borç	32,20	33,20	34,60	37,00	50,10	42,60	42,90	43,40	46,80	54,90	59,90
Görev Zararı	0,00	0,00	0,00	0,70	1,90	2,10	4,20	5,20	11,40	16,70	14,40
Kısa Vadeli Dış Borç	6,20	6,00	7,90	10,20	8,60	9,10	9,20	9,10	10,10	12,20	14,20
Kamu Dış Borcu	23,10	26,50	25,20	25,70	30,70	29,10	26,00	22,50	19,30	20,10	19,70
Kamu Yatırımları	8,60	7,60	6,80	7,30	3,60	3,80	5,30	6,50	6,80	6,60	7,00
Kamu Kesimi Borçlanma gereği	-8,00	-10,80	-12,60	-13,40	-10,00	-5,80	-12,80	-12,90	-16,30	-23,10	-20,50

Tablo :1 Kamu Kesimi Durumu Gayri Safi Milli Hasılaya (GSMH) Oranı %⁵

Tabloda görüldüğü üzere Türkiye ekonomisinin genel durumu 1990 yılından itibaren giderek bozulmuş, adeta kriz için tüm şartlar oluşmuştur. Özel tasarruf oranları yatay seyrederken kamu tasarruf oranları giderek azalmıştır. Kamunun iç borç yükü 1990 yılında GSMH'nin yüzde 5,6 iken 2001'e gelindiğinde bu oran yüzde 38,8 ulaşmıştır. Dış borç yükü GSMH'nin yüzde 32,2'den 59,2'ye çıkmıştır. Görev zararları ise GSMH'nin yüzde 14,4'üne ulaşırken borçlanmanın vadesi kısalmıştır. Kamu dış borcu azalırken kamu yatırımları yatay bir düzeyde seyretmiş 5 A.H.Köse, F.Şenses, E.Yeldan (Derleyenler) (2006), İktisat Üzerine Yazılar II, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar, OktarTürel'e Armağan, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 285-360, Arasındaki Tablolardan Derlenmiştir.

buna rağmen kamunun borçlanma gereği sürekli artmış ve bu gereksinim, yapılan politika değişikliği ile Merkez Bankasının kaynaklarının kullanılması sonucu karşılıksız para basılarak karşılanmıştır. Bu nedenle kamu iç borç yükü 1990'da GSMH'nin 5,6'ı iken 2001'de GSMH'nin yüzde 38,8'ine ulaşmıştır. Kamunun borç yükü 1990 yılına göre Kasım 2000 krizi sonrasında bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması ve kamunun sorunlu bankaların yükümlülüklerini üstlenmesi, kamu borç stokunun GSMH'nin yüzde 90,5'i gibi tarihi bir seviyeye yükselmesine neden olmuştur. Borç yükünün yüksekliği ve borçlanma vadelerinin kısa olması, kriz öncesi dönemde Türkiye'nin kredi riskinin iktisadi ve siyasi haberlere karşı oldukça hassas olmasına neden olmuştur. Boratav'(2012)'e göre; Kamu kesimi borçlanma gereksinimi, batan bankaların tüm iç ve dış yükümlülüklerinin hazine tarafından üstlenilmesinin etkisiyle 1999-2002 yıllarında yüzde 13,3'lük bir ortalamaya ulaşmıştır. Kamunun yapacağı tüketim ve yatırım harcamaları kısılarak kamusal alanın sınırları olabildiğince daraltılarak, kamunun kâr amacı gütmeyen sosyal alt yapı faaliyetleri finansal sermayenin ve özel sektörün işletimine terk edilmektedir (Aktaran, Oktar- Dalyancı,Yeldan, 2002:14).

2. 2001 Krizi Öncesinde Büyümenin Göstergeleri, Büyümenin Kaynakları ve Cari Açık Sorunu

İktisadi kalkınma; kişi başına düşen milli gelir arttıkça ve dengeli bir biçimde kişiler arasında dağıldıkça fertlerin yaşama seviyelerinde iyileşme gerçekleşir, hayat standardı yükselir, fertlerin tasarruf edebilme olanakları artar. Bu sayede milli gelirin büyük bir kısmını yatırımlara ayırmak mümkün olur. Bu nedenle orta sınıfın kuvvetlendirilmesi gerekir çünkü orta sınıf istikrarlı ve sosyal hareketliliği yüksek bir sınıftır. İktisadi kalkınmada yönetici, müteşebbis, ilim kültür adamı önemli rol oynar. Sadece tarımsal yapılı bir ekonomi iktisaden kalkınmaz, teknolojiye ve iyi eğitilmiş insan gücüne dayalı ağır endüstrinin de kurulması gerekir (Türk, 2007:241). Az gelişmiş ekonomiler iktisadi kalkınmanın bu mekanizmalarını bilemedikleri için iktisadi kalkınma planları hazırlayamamışlar ve kalkınmalarını piyasa mekanizmalarına bağlamışlardır. Milli gelirin yatırımlara ayrılması aynı zamanda sermaye birikiminin artması demektir. Eğer bu birikim yerli tasarruflar ile gerçekleştirilemez ise dışarıdan borçlanarak doğrudan ve dolaylı yabancı sermaye yatırımları ile gerçekleştirilmeye çalışılır.

1989 öncesinde Türkiye ekonomisinin kısa dönemli büyüme süreci, talep genişlemesi (büyüme) à cari açık, à sermaye girişleri şeklinde gerçekleşmektedir. Talep genişlemesinde Merkez Bankasının uyguladığı para politikası bireylerin yatırım, tüketim harcamalarını etkilemektedir. Bu bağlamda tüketici kredileri ve kredi kartı uygulamaları bireylerin tüketim alışkanlıklarında, bazen ücret gelirinden bağımsız artış yaratmaktadır. İç talebi genişleten veya daraltan bu tür uygulamalar, ithalat ve ihracatı da etkilemektedir. Kronik dış açık veren ekonomide iç talep genişlerse cari açık da büyümektedir. Cari açığın finansmanı yabancı sermaye girişini zorunlu kılmaktadır. Yabancı sermaye girişi her koşulda talep genişlemesine yol açan bir süreç başlatmaktadır. Bu şekilde başlayan talep genişlemesi (kısa dönemli büyüme) dış ticaret dengesinden başlayarak cari işlem açığına neden olmaktadır. Yeni

tablo, sermaye giriřiätalep genişlemesi (büyüme)àcari açık şekline dönüşmektedir. Türkiye ekonomisi sermaye hareketlerinin denetlendiği 1984-1988 arasında, çok küçük sermaye girişleri ile yüzde 6'nın üzerinde büyüme hızı gerçekleştirmiştir. Ancak bu oran sonraları giderek azalmıştır. 1994 yılından itibaren kriz yasayan Türkiye'de, oran olarak en büyük küçülme 2001 yılında yaşanmıştır. %9,5'lik küçülme ve yaşanan krizin en büyük tetikleyicisi bir önceki yılın cari açığı ve cari açığın finansman şekli olan sıcak paranın ülkeden çıkışıdır (Boratav, 2012:206).

2001 öncesinde büyümenin altında yatan temel neden; bankacılık sektörünün dış piyasalardan sağladığı kredilerle, düşük oranlı tüketici kredilerini desteklemesidir. Bu durum iç piyasada ithalata yönelik talep canlılığını desteklemiştir. Bankacılık sektöründeki bu finansman değişikliği ülkeye giren yabancı sermaye miktarını etkilemiştir (Tablo:2) (Eğilmez, 2014:76).

Yıllar	Yabancı Sermaye / Milli Gelir %	Büyüme Hızı %
1984-1988	2,2	6,2
1989-1993	3,3	5,0
1995-1997	3,4	7,7
2000	8,1	6,3

Tablo:2 Yabancı Sermaye / Milli Gelire Oranı ve Büyüme İliřkisi⁶

1984-88 yıllarında, sermaye hareketleri serbest değilken, yabancı sermayenin GSYH'ye oranı yüzde %2,2' olarak gerçekleşmesine karşılık, yüksek oranlı yüzde 6,2 gibi bir büyüme gerçekleştirilmiş. Bunun açıklaması Türkiye ekonomisine giren yabancı kaynak ekonomik büyüme ve istihdam yaratmak için kullanılmıştır. 2000 yılına kadar aynı iktisadi politikalar uygulanmıştır. Ancak kriz yılı olan 2001 yılından hemen önce bu durum tersine dönmüştür. Ülkeye giren dış yabancı sermayenin GSYH'ye oranı yüzde 8,1'e yükselirken büyüme oranında azalma görölmektedir. Diğer bir ifade ile ülkeye gelen sermaye büyüme amaçlı kullanılmamıştır. 2001 kriz öncesi, Türkiye ekonomisinin büyümeyle ilgili genel görünümü; dış kaynak girişiyle büyüyen, dış kaynak çıkışı ile küçülen bir ekonomi seklindedir. Dış kaynak kullanımındaki bu artış dış ticaret hacmini de büyüttüğü görölmektedir.

Dış ticaret büyüdükçe dış açık büyümekte, büyüyen dış açık da cari açığı büyötmektedir. Cari açığın finansmanı ise sürekli olarak sıcak para ve/veya doğrudan yabancı sermaye girişiyle sağlanmaktadır. Böylece ekonomi uzun süredir bağımlı, riskli ve kırılđan bir yapı özelliği göstermektedir. Diğer taraftan artan dış ticaret hacminin içerde işçi ücretlerinin baskılanarak, ithalata bağımlı bir ihracat yapısıyla sağlandığını gösteren çalışmalar da mevcuttur (Yeldan, 2012:78).

3. 2001 Krizi Öncesi Dış Kaynak Hareketleri ve Krize Etkisi

22 Kasım 2000'den itibaren mali piyasalar aniden sermaye çıkışlarından kaynaklanan bir para kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Döviz girişlerinin yön

6 Boratav, Korkut. (2012) Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, s.207

değiştirmesi sonucu MB net dış varlıkları (döviz rezervi), 17 -24 Kasım arasında 1.7 katrilyon TL 24 Kasım-1 Aralık arasında 2.1 katrilyon TL gerilemiştir. Parasal daralma mali piyasalarda hemen hissedilmiş ve bankalar-arası gecelik faizler %20 00'lere çıkmıştır. Para piyasasındaki panik Menkul Kıymetler Borsasına sıçramış borsa endeksi %50 değer kaybetmiştir. Program gereği parasal genişlemesi Net Dış Varlık Miktarındaki artışla sınırlandırılan Merkez Bankası, bankalara sınırsız likidite sağlama görevini yerine getirememiştir. Ancak Merkez Bankası açık piyasa işlemleri ile piyasaya likidite sunmak zorunda kalmıştır. Diğer bir ifadeyle piyasadan yüksek fiyattan döviz alarak piyasaya TL sürmüştür. Bu işlem sonucu Merkez Bankası Döviz rezervleri -2.1 katrilyondan tekrar + 900 trilyona çıkmıştır. Bu durumda programın öngördüğü net iç varlık sınırlaması terk edilmiş, Merkez Bankası para kurulu gibi çalışmak yerine bankaların bankası olarak nihai borç verici işlevini aktif olarak yerine getirmiştir. Kasım “uyarı” krizi 2000 istikrar programının ilk bunalım deneyimi olmuştur. Dışa açık ekonomilerde dış kaynaklı şokların her zaman var olacağı bu programda öngörülemediği, erken uyarı mekanizmalarını kuramamış ve ön savunma sistemleri öngörülmediğinden çalıştıramamıştır (Yeldan, 2012:182).

2001 Krizinin arka planını oluşturan krize yol açan politikaları uygulayan IMF'nin o sırada baş iktisatçısı olan Fischer ve IMF heyetleri, kriz patlak verene kadar siyasi iktidarı sonuna kadar desteklemiş, kriz patlak verdikten sonra faturayı iktidara ve yönetimin hatalarına yıkmışlardır. Bu bağlamda Batı iktisat düşüncesinde devlet müdahalesini hoş görmeyen serbest piyasa savunucusu iktisatçılar vardır. Bugünün penceresinden 2001 krizine bakıldığında krizden hemen sonra daraltıcı maliye ve para politikaları uygulanmış, IMF baskısıyla yabancı bankaların Türkiye'deki bankalardan alacakları TMSF bünyesine alınmış ve devletçe üstlenilmiştir. Bu kredilerin geri ödenmesi için IMF kredileri kullanılmıştır (Boratav, 2011:158) Bu yöntemle kârlar şirketlere, zararlar halka çıkartılmıştır. 2008 Küresel finans krizinde ise bu politikaların tam tersi sınırsız parasal genişleme, sifıra yakın faiz ve batan tüm mali kuruluşlar yeterince likidite sağlanarak devletleştirilmiştir.

Son otuz yıl içerisinde kapitalist dünya sisteminin çevresindeki krizlerin çoğu, ülkelere dönük dış kaynak girişlerinde ani durgunlaşma veya tersine dönme nedeniyle meydana gelmiştir. Türkiye bu anlamda 1989'da sermaye hareketlerini serbestleştirdikten sonra üç defa sözü edilen kriz türü ile karşılaşmıştır (1994, 2001, 2008), üçünde de krizi tetikleyen temel neden ülkeye giren yabancı kaynağın yön değiştirmesidir. Üç kriz öncesindeki 12 ay ve kriz ayları esnasındaki yabancı kaynak girişi çıkışları karşılaştırıldığında krizi tetikleyen çıkışlar daha açık olarak görülmektedir (Boratav, 2011:246).

Krizler	Kriz Öncesi 12-13 Ay	Kriz Ayı	Milli Gelirde Azalma %
1994	12.079	-3.925	6.1
2001	15.726	-3.837	9.4 (5.7)☆ ¹
2008	75.684	-10.894	7.8

Tablo:3 Kriz Öncesi ve Krizli Aylardaki Ülkeye Yabancı Sermaye Giriş-Çıkışları (Milyon Dolar) (+ sermaye girişi – sermaye çıkışı)⁷

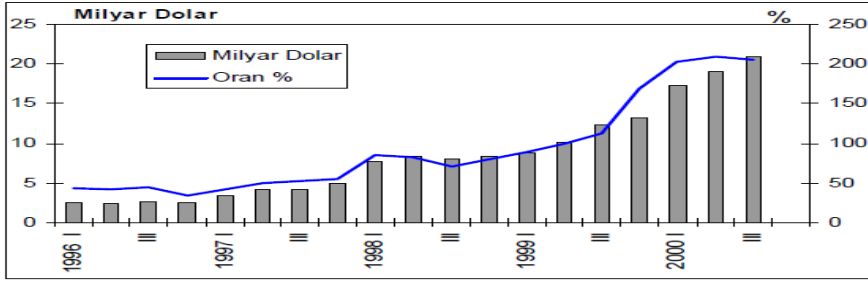
Kapitalist sistemde yer alan ve küreselleşme sürecine katılan tüm ülkelerde tersine kaynak çıkışları, krizleri tetiklemiştir. Kısa vadeli spekülasyon sermaye girişine, şirketlerin, bankaların borçlanmalarına ve sermaye çıkarmalarına müsaade etmeyen Çin, Hindistan gibi ekonomiler bu tür krizden etkilenmemektedirler. Türkiye için dış kaynak girişinin yavaşlaması durumunda ekonomide duraklama; girişin durması halinde daralma; girişlerin net çıkışa dönmesi halinde finansal kriz gündeme gelmektedir. (Boratav, 2011:250)

Kriz ortamlarında, Merkez Bankası döviz rezervlerindeki erimeler başka kaynaklar ile desteklenmez ise fazla sürdürülemez, bu durum döviz piyasalarına istikrar getireceğine, finansal sistemin güçsüzlüğü olarak algılanır ve sermaye çıkışlarını hızlandırır (Boratav, 2011:254). Finansal kriz durumu kayıt dışı sermaye hareketleri genellikle “net çıkış” göstermektedir. Bu ortamda bankalardan çekilen döviz yastık altına veya kayıt dışı yollarla yurt dışına çıkartılmaktadır. Ödemeler dengesi hesapları “net hata noksan” kalemi eksi değerleri göstermektedir. Bu bağlamda 2001 krizi içerisinde Türkiye ekonomisinden 3.1 milyar dolarlık kayıt dışı çıkış olmuştur.

4. 2001 Krizi Öncesi Bankacılık Kesimi Durumu

Aralık 1999 sonunda Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) kontrolüne geçen beş bankadan sonra, Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurulunun oluşmasının ardından 27 Ekim 2000’de iki banka daha TMSF kontrolüne geçmiştir. Bu haberlerin medyada geniş yer bulması bankacılık sistemi çöküyor algılamasını oluşturmuştur. Ortaya çıkan güven bunalımı bankacılık sistemi içerisinde elinde fon fazlası bulunan bankaların, fon gereksinimine ihtiyacı olan ve bilançosu bozulmuş diğer bankalara kredi açmamalarına neden olmuştur. Örneğin Demirbank 20 Kasım’da gecelik piyasadaki borçlanamamıştır. Bu durum para piyasalarında faizlerin artmasının tetikleyicisi olmuştur (Özatay, 20014:93). Bankacılık sistemini yeniden yapılandırma kapsamında TMSF bünyesine alınan yeni bankalar, toplumda batık banka sayısının çok yüksek olduğu ve sistemin sanıldığından da kötü durumda olduğu algısının oluşmasına neden olmuştur. Bankacılık kesimini, en azından döviz ve vade uyumsuzluklarına karşı denetlemek üzere konulan bazı kuralların da uygulanmadığı bu durumda ortaya çıkmıştır (Uygur-Ercan, 2001:15).

⁷ Korkut Boratav, Bir Krizin Kısa Hikayesi, 2011, s.247

Grafik 2: Bankacılık Kesiminin Döviz Açık Pozisyonu; Milyar Dolar ve Sermaye+Kar İçinde Oranı %, (1996-2000)⁸

2000 Eylül ayı sonunda bankacılık kesimi bilanço döviz açık pozisyonu (Şekil:2) değer olarak 20.95 milyar dolara, oran olarak %205'e varmıştı. Açık pozisyon oranı olmasının gerekenin tam on katını bulmuştu. Programda bankacılık kesimi için reform öngörülmüş olmasına rağmen, reformlar gerçekleştirilmeden, bankacılık kesiminin bu kadar açık pozisyonu varken sabit kur rejiminin uygulaması bankacılık kesiminin sabit kur rejimine güvenerek risk alma iştahının artmasına neden olunmuştur.

Bankacılık sisteminin o dönemde döviz cinsinden borçları, döviz cinsinden alacaklarına göre oldukça fazladır, bankaların varlıklarının vadesi ile borçlarının vadesi arasındaki süre giderek açılmıştır. Yani bankacılık sisteminin borçları, (yatırılan mevduatlar) kısa vadeli, alacakları (açtığı krediler) ise uzun vadeli. Sektör borç ve alacak yapısındaki bu uyumsuzluk nedeniyle kısa süreli borçlanma ihtiyacının artması, borç bulma faiz oranlarını giderek artırmıştır.

Bankacılık sistemindeki diğer bir sorun geri dönmeyen kredilerin toplam kredilere oranı 1998 yılından itibaren giderek artmıştır. Aralık 1999'da yedi banka Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu kontrolüne alınmıştır. Bu kontrol altına alımdan sonra bu bankaların sorunlu kredilerinin daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Oluşturulan BDDK yönetiminde oluşan gecikme ile birleşince sistemin denetime duyulan güvensizliği giderek artmıştır.

Bankacılık kesimini özel kesim bankaları, kamu kesimi bankaları diye iki gruba ayırıp incelediğimizde kamu bankalarının siyaset kurumu ile olan çarpık ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Kamu bankalarının kamu kesimi dışına açtığı krediler çok düşük düzeyde seyrederken, kamu kesiminden alacakları oluşan "görev zararları" nedeniyle çok yüksek miktarlara ulaşmıştır. Normal koşullarda bütçe kalemleri içerisinde görülmesi gereken bu destekleme tutarları, kamu bankaları yoluyla bütçe dışına çıkartılarak kamuoyunun gözünden gizlenmektedir. Oluşan "görev zararlarını" hazine zamanında ödenmediğinden kamu bankaları bilançolarında kamudan alacak olarak gösterilmektedir. 1999 yılı sonunda bu tür alacakların değeri milli gelirin yüzde 16'sını aşmıştır. Özel bankaların borçlarının vadesi kısa, alacaklarının ise uzun olması, diğer bir anlatımla borç yönetiminde vade uyumsuzluğu sorununu ortaya çıkartmaktadır. Döviz cinsinden mevduatları lira cinsinden mevduatlarına göre oldukça yüksektir. Haziran 2000'de bu oran

⁸ Türkiye Bankalar Birliği

kamu bankalarında yüzde 32 iken özel bankalarda yüzde 285 düzeyindedir (Özaty, 20014:91).

Uygun (2001:6) ise Şubat 2001 krizinin nedeni olarak Merkez Bankasının sterilizasyon yapmaması, bankacılık sisteminin sabit kur nedeniyle dışarıdan aşırı borçlanmayı tercih etmesi olarak görmektedir. Bu durumda yabancı kaynak giriş-çıkışında meydana gelecek ani bir hareketin, ekonominin döviz kuru-faiz uyumunu sağlamasının zor olacağını ileri sürerek kırılgan bir bankacılık sisteminin finansal kriz üzerinde etkili olacağına vurgu yapmaktadır. Alper (2001:51-71) ise olumsuz dış faktörler (petrol fiyatlarının, uluslararası faiz oranlarının ve dolar/euro paritesinin artması) ve IMF'nin uygulanan programdaki tasarım yanlışlığının kırılgan bankacılık sistemiyle birleşmesi sonucunda Şubat 2001 krizinin kaçınılmaz olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir.

B. Ekonomide Makro Dengelerin Bozulması ile 2000 Yılında Uygulamaya Konulan İstikrar ve Yeniden Yapılanma Programının Eksiklikleri

Türkiye ekonomisinde bozulan makro dengeler, artan kamu kesimi açıklarının sürdürülemezliği, 1994 yılında krizle sonuçlanmıştır. 1999 yılına gelindiğinde Türkiye ekonomisinde kamu kesiminde oluşan makro dengesizliklerin daha fazla sürdürülemeyeceği anlaşılmış ve IMF ile anlaşarak yeni bir istikrar programı ortaya konulmuştur. Ancak ülkede aynı iktisadi politikalar uygulamaya devam edilerek Kasım 2000 ve Şubat 2001'de kamuoyuna göre ön planında politik gerginliklerin olduğu, ancak arka planda yanlış iktisat politikalarının olduğu şiddetli bir bankacılık krizi ve döviz kuru krizi ile karşı karşıya kalınmıştır. 2000 yılında kamuoyunun ve IMF'nin desteği ile uygulamaya konulan sabit döviz kuruna dayalı istikrar ve yeniden yapılanma programı Kasım 2000'de büyük sarsıntı geçirmiş, Şubat 2001'de yaşanan çöküşle program revize edilerek serbest döviz kuru uygulamasına geçilmiştir.

Uygulamaya konulan programın önemli sorunlarından birisi kamu açıklarının üzerine gitmemesi, ikincisi özel bankalar ile uzun yıllar kamu açıklarını finanse etmekle görevli kamu bankalarının bilançolarında biriken büyük görev zararlarına bir çözüm üretmemesidir (Pamuk, 2014:282). Ülkenin bu dönemde kısa süreli koalisyonlar ile yönetilmesi özellikle ekonomi yönetiminde siyasal irade eksikliğine neden olmuştur. Bu eksiklik güven bunalımına ve piyasalar üzerinde olumsuz beklentilere neden olarak ani sermaye çıkışları için zemin hazırlamıştır. Program böyle ani bir sermaye çıkışında ve oluşacak güven bunalımına karşı uygulanacak ekonomik bir politika öngörmemiştir. Ülkenin dış borçlarının ödenmesini ve sürdürülebilirliğini hedef olarak seçen IMF sabit kur sisteminin uzun dönemde ithalat üzerinde ekonomiye getireceği sorunları bildiği halde sabit kur uygulamasına devam etmekte ısrar etmiştir.

Program, kamu kesimi performansını ölçmek amacıyla konsolide bütçe dengesi ile yetinilmemiş, kamunun diğer harcama kalemleri ve gelir kalemleri de denetim altına alınmış, kamu bütçesi, kamu hizmetlerini planlayan, finansmanını sağlayan geleneksel amaçlarını terk etmiş, sadece belirlenen süre içerisinde gelir toplama hedeflerinin tutturup tutturulamadığına bakılan aritmetik muhasebe hesabına

dönüştürülmüştür. Bu programla devlet, temel görevlerinden birisi olan vergi gelirleri ve harcama sistemi üzerine yapacağı reformlar ile makro dengesini sağlamak yerine, özelleştirme (kamu mallarının satışı) yoluyla, sadece bütçeye gelir yaratmayı amaçlamıştır. Bütçe sosyal devlet ilkelerinden uzaklaşmış, işlevini iç borç faiz yüküne zamanında kaynak yetiştiren “muhasabe kuruluşuna” dönüşmüştür (Yeldan, 2012:164).

Bankacılık sistemi düşük kur nedeniyle dış piyasalardan aldığı döviz cinsinden kredileri TL’ye çevirerek ülke içerisinde düşük faizli tüketici kredisine çevirmiş, bu şekilde ülke içerisinde harcamalar tüketime kaymaya başladığından talep sürekli canlı kalabilmiştir. Piyasalarda oluşan canlılık nedeniyle enflasyondaki düşüş, beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir (Eğilmez, 2014:76). Para ve döviz politikalarında Merkez Bankasının bankacılık sisteminden döviz borçlanarak veya IMF kredisi kullanarak parasal genişlemeye gitmesinin önu kesilmiştir. Bu şekilde Merkez Bankası bir “para kurulu” işlevi görmeye başlamış, ancak sahip olduğu net dış varlık (döviz) miktarındaki artış kadar parasal genişlemeye gidebilmesine müsaade edilmiş, net iç varlık kalemine üst limitler konulmuş, bankacılık sisteminin zorunlu karşılık oranları azaltılmıştır. Bu şekliyle program para idaresini; doğrudan doğruya döviz giriş-çıkışlarına bağımlı kılan bir mekanizmaya bırakmıştır. Döviz girişlerinin program çerçevesinde doğrudan parasal genişlemeye yol açması Merkez Bankasının sterilisasyon⁹ yapamayacağı anlamına gelmektedir. Ekonomi dış piyasadan sermaye girişlerinin sürdürülmesine endekslenmiş, Merkez Bankasının finansal piyasalara müdahale araçları kısıtlanmıştır (Yeldan, 2012:168). Faiz oranlarındaki beklenenden hızlı düşüş, gelir akımlarından tasarrufa ayrılacak bölümün de tüketime kaydırılması sonucunu doğurmuştur. Bu gelişme talebi artırmış, enflasyondaki düşüşü yavaşlatmıştır (Eğilmez, 2014:76).

Maliye politikası hedeflerini desteklemek amaçlı, özelleştirme uygulamalarına ek olarak, tarımsal destekleme, sosyal güvenlik, kamu maliyesi ve bankacılık kesiminde denetim ve gözetimi içeren bir takım yapısal düzenlemeleri içermektedir. Bu maksatla emeklilik yaşı kadınlarda 58, erkelerde 60’a çıkartılması, bütçe dışı fonların kapatılması, (toplam 64 fon), tarım sektöründe, fiyat teşvik sisteminden, doğrudan gelir desteğine geçilmesi planlanmıştır (Yeldan, 2012:170). Bu tür konular ne parlamentoda ne de kamuoyunda tartışma konusu yapılmadan doğrudan uygulamaya konulmuştur. 2000 yılı belgenin ilk uygulama yılı olmuş ve 22 Kasım sonrası ilk sarsıntısını geçirmiştir.

22 Kasımda ve izleyen günlerde Merkez Bankasının döviz rezervinde önemli bir azalma gözlenmiş, iki haftada bürüt döviz rezervi 24.4 milyar dolardan 18.9 milyar dolara inmiştir. Böylece enflasyonu düşürme programının net döviz rezervi üzerine koyduğu alt sınırı inmiştir. Döviz rezervindeki hızlı erime finansal piyasalardaki

⁹ **Sterilizasyon;** Ülkenin finansal piyasalarına sürekli döviz girişi olması durumunda aşırı arz nedeniyle; döviz kuru düşer, ülke parası değerlenir, bu durum ithalat üzerinde baskı yaratır ve cari açığa neden olur. Merkez Bankası bu durumun ekonomi üzerindeki olumsuz etkisini engellemek, fazlalık döviz piyasadan kendi rezervlerine almak maksadıyla döviz alım ihaleleri yapar. Ancak döviz alımı için piyasaya süreceği para karşılıksız kendi bastığı para olduğundan aşırı parasal genişleme enflasyona sebep olmaktadır. Bu durumda döviz alımı için piyasaya sürdüğü fazla karşılıksız parayı, açık piyasa işlemleri (API), doğrudan tahvil satımı, repo ve ters repo yöntemiyle tekrar piyasadan çekme işlemine sterilisasyon denmektedir.

baskının ve gerginliğin derecesini artırmıştır. Bu durum krize doğru gidildiğinin en temel göstergesidir (Uygur - Ercan, 2001). Bu programla para otoritesi olan Merkez Bankasının elinden bütün savunma silahları alınmış, bağımsız bir faiz ve kur politikası izleme yeteneği yasaklanmıştır. Program yapımcılarının bu tür spekülâtif hareketlere karşı para programında “çıkış” mekanizmasını öngörememiş olmaları programın en önemli eksiğidir. Böyle bir programın yürütebilmenin en temel koşulu, kamu kesimi açıklarının (harcamalarının) büyük oranda azaltılması, yurt içi piyasaların ve kamunun Merkez Bankasından kredi ihtiyacının asgaride tutulması, bankaların likit olması, gerektiğinde TL’ ye çevrilebilecek döviz pozisyonlarının olmasını gerektirir. Bu koşullardan yoksun bir programın şansı o oranda zayıf olacaktır. Kasım 2000 krizi bankacılık kesimindeki likidite sorununun bir parçası olarak başlamıştır. Bankacılık sisteminde yeterli döviz fazlasının olmaması, yurt dışına sermaye çıkışının biraz hareketlendiği durumda, piyasalarda güvensizliğin yaygınlaşarak doğrudan panik havasına dönüşmesine neden olmuştur. Bu süreçte kriz kendini besleyen dalgalarla derinleşmiş ve Merkez Bankası 7.5 milyar dolar döviz kaybetmiştir (Yeldan, 2012:186). Bu kriz spekülâtif sermaye hareketlerinin son derece akışkan olduğu günümüz finans dünyasında bir ekonominin tüm parasal tabanının dış dünyanın kısa dönemli, spekülâtif sermaye giriş-çıkışlarının denetimine bırakmanın ne kadar tehlikeli girişim olduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye, 22 Kasım 2000’de patlayan bir finansal kriz yaşamaya başladığında bankalar arası piyasada gecelik borçlanma Ağustos, Eylül ve Ekim aylarının 15’inde gecelik faiz sırasıyla %37.3, 44.5 ve 38.5 iken basit faizi yaklaşık üç kat artarak ortalama %110.8’e, en yüksek %210’a fırlamıştır. Faizdeki bu yükseliş finansal piyasalar üzerinde baskı ve gerginlik oluşturmuştur. Merkez Bankasının bu durumda bankaların bankası olma yetkisini kullanarak finansal kesime yani zor duruma düşen bankalara likidite sağlaması gerekirken Merkez bankasının bilançosu üzerinde program gereği konulan parasal tabandaki genişleme kısıtlamaları nedeniyle bu politikayı uygulayamamıştır. Faizlerdeki dalgalanmaların önüne geçilmesinde en önemli yöntem ülkeye yabancı sermaye girişlerinin vadesinin olabildiğince uzun dönemli olmasının sağlanması ve kısa vadeli olmasının önüne geçilerek caydırılmasıdır. Oysaki dışarıya her türlü denetimden yoksun bir şekilde açılmış Türkiye, buna benzer koşullarda, Merkez Bankasının bağımsız para politikası oluşturmaktan yoksun bırakılması kısa süreli aşırı sermaye girişlerinin yol açtığı faiz düşmelerine hiçbir şey yapamamaktadır. Serbestleştirilmiş dış ticaret ve finans rejimi altında cari açığın aşırı büyümesine karşı düzenleyici hiçbir silahı olmayan Merkez Bankasının ani sermaye çıkışlarının yaratacağı faiz artışlarında krizin önkoşullarını ortadan kaldıramamıştır. Programın amacı; faiz volatilitésinin azaltılması, fiyat ve faiz dengesinin sağlanması iken bu amacı gerçekleştirmek için ulusal mali piyasalarda spekülâtif kısa vadeli sermaye hareketlerinin faiz, fiyat ve kur üzerindeki baskısının azaltılmasına yönelik önlem alınması gerekirken alınmamıştır.

Programın başında Türkiye’de 1999 sonuna kadar TL’nin US doları karşısındaki konumunun aşırı değerli olduğu bilindiği halde, sabit kur çıpası belirlenmeden önce bir düzeltici devalüasyon ile TL’ye değer kaybettirilerek yıl boyunca yaşanan ithalat

patlamasının önüne geçilerek, ihracatın canlandırılabilceği öngörülemediştir (Yeldan, 2012:190).

Programla eğitim ve sağlık sistemi özelleştirilirken aynı zamanda kamusal alanın dışına çıkartılmaktadır. Kamunun payının eğitim, sağlık, gibi sosyal altyapı alanlarından uzaklaşması, orta sınıftaki çözülmeyi hızlanacağı ve gelir dağılımındaki bozukluğun yapısal ve kalıcı olarak derinleşeceğinin göstergesidir. Böylece bir tarafta özelleştirilmiş sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanan dar bir kesimin artan refah payı, diğer tarafta kendini iç borç ve faiz ödemelerinin muhasebesiyle sınırlandırmış kamu bütçesinden yeterince pay almaktan uzak marjinalleşmiş insan topluluklarının birikmiş sorunları ile karşı karşıya kalınacağı görülmeye rağmen program toplumun sorunlarını çözücü ve gelir dağılımını düzeltici bir tedbir öngörememiştir (Yeldan, 2012:192).

1. 2001 Krizinde Merkez Bankasının Para ve Döviz Kuru Politikası

Merkez Bankası uygulanan sabit döviz kurunun da etkisiyle 2000 Kasım ayında döviz de hedef alan yoğun spekülasyon saldırıya uğramıştır. Bu saldırıyı çok yüksek faiz ile önemli döviz rezervi kayıplarıyla 7.5 milyar dolar büyüklüğündeki ek IMF kredisi ile geri püskürtebilmiştir. IMF kredisi, ek rezerv olanağı (SRF; Supplemental Reserve Facility) biçiminde verilmiştir ve vadesi oldukça kısa, maliyeti de yüksektir. Demek ki Merkez Bankası ilan edilen döviz kuru çizelgesini çok yüksek bir maliyetle savunabilmiştir. Ancak şunu da vurgulamak gerekir ki daha sonra olabilecek benzer bir saldırıya karşı savunma gücü büyük ölçüde azalmıştır (Uygur, 2001). Bu gelişmelerden sonra Merkez Bankası mevcut kur rejimi çerçevesinde rezerv kaybını önlemek amacıyla likidite yönetiminde çok kontrollü bir strateji uygulamaya başlamıştır. Böylece bankaların döviz almaları için gerekli likiditeyi doğrudan ya da dolaylı olarak sağlamalarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Döviz talebinin alınan tüm önlemlere rağmen devam etmesi sonucu, Merkez Bankasının döviz rezervleri kaybının önüne geçilmesi amacıyla Merkez Bankası ilave Türk Lirası likiditesini kontrollü olarak sağlamasının da etkisiyle, para piyasası faiz oranları çok yüksek seviyelere çıkmıştır. 2000 yılı Kasım ayında yaşanan bu sarsıntı sonrasında, IMF'den sağlanan ek destekle birlikte faiz oranlarında gerileme ve sermaye girişlerinde nispi bir canlanma gözlenmiştir. Buna karşılık başta kamu bankaları olmak üzere bankacılık sisteminin mali yapısında kırılma artmış, iç ve dış piyasalardan sağlanan fonların vadeleri de gittikçe kısalmıştır. Sürekli tedirginlik içinde olan piyasalarda panik ortamı oluşması ve mevcut döviz kuru sisteminin sürdürülebilirliğine ilişkin güvenin azalmasının ekonomiye getireceği zararlar göz önüne alınarak yapılan çalışmalarla mevcut kur politikasına devam edilemeyeceği görüşüne varılmıştır. Döviz kurlarının serbest dalgalanmaya bırakılarak döviz kurunun piyasadaki arz ve talep koşullarına göre belirlenmesine karar verilmiştir. (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Para Politikası Raporu, Kasım 2001)

Krizin sonrasında, Merkez Bankası para politikasını ödemeler sistemindeki aksaklıkları gidermek ve finansal piyasalarda istikrarı sağlamak üzerine oluşturmuştur. Bu çerçevede Merkez Bankası gerekli likiditeyi kotasyon ve

doğrudan alım şeklindeki Açık Piyasa İşlemleri (APİ)¹⁰ ve Bankalar arası Para Piyasasında TL sağlamak yoluyla karşılımıştır. Merkez Bankaları; bankaların bankası, son başvuru mercii, devletin bankası ve uluslar arası paranın sahibi olarak tanımlanmaktadır (Itoh-Lapavitsas, 2012:193). Merkez bankası bu tanıma uygun olarak bankacılık sistemine işlerlik kazandırmak ve ödemeler sistemindeki tıkanıklıkları gidermek için piyasalara aktif olarak müdahale etmiş, kısa vadeli faizlerin aşağı çekilmesini sağlamış ve sistem içindeki likiditenin etkin bir şekilde dağılımını sağlayıcı uygulamalar yapmıştır. Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu kapsamındaki bankaların, vadeleri gelen repoları yenilenecek, bu bankaların sistem içindeki baskıları azaltılmıştır. Ayrıca bankalara, döviz yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamak amacı ile döviz depoları verilmiştir. Bu süreçten sonra merkez bankacılığı ve para politikası tarihinde önemli bir döneme girilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'nin 2001 krizini iyi yönetemediği, yanlış kararlar alıp uyguladığı hipotezini, 2008 küresel mali krizi bize kanıtlamıştır. 2008 krizinde ABD merkez bankası FED, piyasaya bol miktarda likidite vererek, hazine ile birlikte bankaları ve hatta özel mali kuruluşları (**büyüklüğü bakımından batmasına göz yumulamayacak kadar büyük olan kuruluşları**) kurtarma operasyonuna girmiştir. Avrupa Merkez Bankası da benzer politikaları uygulamıştır. Bütün bu işlemler esnasında IMF bu operasyonları desteklediğini ve piyasaların likidite krizine sokulmaması gerektiğini savunmuştur. Ancak 2001 krizinde IMF, Türkiye de aynı durum söz konusu olduğunda bu politikaların tam tersini yapmıştır. Bankalara yönelik kurtarma operasyonlarının piyasalarda “ahlaki çöküntüye” (moral hazard) neden olacağı gerekçesiyle sıcak bakmamıştır. Merkez Bankasının ve Hazinesinin parasal genişleme yapmasının enflasyonu artıracağını ileri sürerek parasal genişlemelerine üst sınır getirmiştir. Kamu maliyesinde daraltıcı maliye politikalarını savunmuş ve uygulamıştır. Bu nedenle Türkiye'nin, dışa bağımlılıktan ve bağılıktan kendini arındırmış, dünya ekonomisindeki değişimleri ve dönüşümleri önceden öngörebilen, bu değişimlere göre bağımsız kararlar alabilen, ekonomi politikaları oluşturabilen, ülke menfaatlerini gözeten, aldığı kararları uygulayabilen, her türlü kriz ve değişime zihinsel olarak hazır, kurumlara ve kuruluşlara ihtiyacı bulunmamaktadır.

Krizlerin bulaşıcılık etkisinden korunmak için kriz çıkan ülkenin ekonomik durumu, çıkan krizin Türkiye ekonomisini etkileme kanalları ve o ülke ile olan ticari ve finansal ilişkiler hakkında kamuoyu akademik çevrelerce bilgilendirilerek yönlendirilmelidir. Uluslararası spekülâtif sermayenin kriz ortamında kamuoyunu yanlış yönlendirerek yüksek getiriler elde etmesinin önüne geçilmeli ve bu konuda ciddi yaptırımları olan yasal düzenlemeler getirilmelidir. 1989 sermaye hareketlerini serbest bırakan 32 sayılı karar bu bağlamda tekrar gözden geçirilerek ülkeye

¹⁰ **Açık Piyasa İşlemleri (APİ)**; devletin Merkez Bankası aracılığıyla ekonomideki para miktarının durumunu düzenlemek amacıyla menkul kıymet, tahvil ve hazine bonosu alımı veya satışı yapması demektir. MB'nın devlet tahvili satması ekonomide dönen para miktarını azaltmasıdır. Bu durumda ekonomide daralma meydana getirirken, devlet tahvili alması ekonomiye para enjekte etmesi ve ekonomide genişleme anlamına gelir. Bu yöntemle devlet ekonomideki borç verilebilir fonları artırıp azaltarak toplam kredi hacmini üzerinde etkide bulunabilmektedir.

sermaye giriş- çıkışları Çin örneğinde olduğu gibi karşılıklılık ilkesi gözetilerek ticari ve yatırım amacı dışında kısıtlanmalıdır. Ülke ekonomisi, ülkeye spekülative atak şeklinde giren uluslar- arası sermayenin kuralsızlığına bırakılmamalıdır. Uluslararası rezerv para olma özelliğini ABD'nin askeri gücünden alan doların bu özelliğini daha ne kadar sürdüreceği dünya üzerinde gelecekte oluşacak askeri güç dengelerinin şekline bağlı olacaktır. Gelecekte oluşacak askeri güç dengelerinin oluşumunda, gelişmekte olan ülkelerin finansal serbestleşme ve spekülative sermaye hareketlerinin neden olduğu finansal krizlere karşı geliştireceği alternatif ekonomi politikaları ve tahammül gücü belirleyici rol oynayacaktır.

İktisat yazınında Merkez Bankası bağımsızlığı tartışmalı bir konudur ve üç farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre para politikası araçlarının belirlenmesinde ve uygulanmasında bağımsız, amaç yönünden hükümetin makro ekonomik politika kararları ile uyum içerisinde olmalıdır. Diğer bir ifadeyle amaçları belirlemede siyasal otoriteye tabi olmalıdır. İkinci görüşe göre ise her ikisi yönünden siyasal otoriteye tabi olmalıdır. Üçüncü görüşe göre Merkez Bankası para politikasının amaçlarını hem de para politikası araçlarını belirlemede ve uygulama bakımından bağımsız olmalıdır. Merkez Bankasının her iki yönden de bağımsız olmasını savunan görüşün temel dayanağı; siyasal iktidarlar seçim zamanı oy kaybetme kaygısı ile ekonomik politikalarda popülist kararlar alarak ekonomik istikrarı ikinci plana atabilmeleridir. Diğer taraftan siyasal ve ekonomik anlamda ülkenin ekonomik gidişatı ile ilgili her türlü gelişmelerden seçimlerde halka karşı siyasal iktidarlar sorumludur. Ancak Merkez Bankasının aldığı kararlar da ülke ekonomisini doğrudan ilgilendirmektedir. Bu durum siyasal temsilde karar alma sistemiyle para otoritesi karar alma sistemi arasında çatışmaya neden olmaktadır. Bu çatışma dünya ekonomik gerçekleri ile ülke ekonomik gerçeklerinin siyasal iktidarların hedefleri ile aynı amaç doğrultusunda, kurumsal işbirliği ile birleştirilerek çözümlenmelidir.

Para politikası uygulanması açısından bakıldığında 2001 krizi sağlam bir bankacılık sisteminin önemini gözler önüne sermiştir. Merkez Bankasının kısa vadeli faiz oranlarını kullanarak sadece fiyat istikrarını hedeflemesinin yeterli olmadığı, bunun yanında finansal sistemin istikrarının korunmasının da Merkez Bankasının ana hedefleri arasında olması gerektiğini göstermiştir. Bununla beraber ülkenin üretim kapasitesinin döviz kuruna bağlı uluslararası yıkıcı rekabete karşı korunması da Merkez Bankasının görevleri arasına alınmalıdır.

2001 yılına kadar olan dönemde, kamu maliyesinin aşırı borçlanma gereği ve yüksek faiz ödeme durumu nedeniyle birçok yerli ve yabancı yatırımcı, TL'de kalarak özellikle Hazine bono/tahvillerinin sağladığı yüksek faiz getirileri ile "paradan para kazanmayı" sürdürmüşlerdir. 2001 krizi ile paradan para kazanma devri son bulmuştur.

İktisat yazınında bazı piyasa yanlısı politikaları savunan yazarlara göre yönetim bilimi açısından krizler eski ve zayıf kurumların reforma tabi tutulması, tamamen ortadan kaldırılması veya yeni kurumların oluşturulması, kurumların ve işletmelerin zayıf ve kırılğan yapılarının test edilmesi için bir fırsattır. Bu sayede piyasa zayıf işletmeleri ve kurumları sisteme çok fazla zarar vermeden temizler ve

sitem bir sonraki döneme daha güçlenmiş ve sağlam yapısal düzenlemelerle girer. Kriz bu anlamda sistemin kendini yenilemesi için bir fırsat olarak görülmektedir. 2001 Krizi sonrası kamu ve özel kesimde yapılan yapısal düzenlemeler bu görüşü doğrulamaktadır.

2001 krizinin toplumda yarattığı ağır sarsıntı nedeniyle yapılan her düzenlemeyi kabul etme “krizden kurtulmak için yapılan tüm düzenlemeler doğrudur yeter ki krizden kurtulalım” algısı oluşturulmuştur. Bu nedenle 2001 Krizi Türkiye’de merkezi ve yerel yönetimlerin büyük bir bölümünün yeni baştan düzenlendiği bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu durum bize kriz ortamında uygulamaya konulan kararların toplum tarafından yeterince tartışılmadan kolayca kabul edileceğini kanıtlamaktadır.

2001 krizinin ardından, mali piyasalara yönelik alınan kararlar, uygulamaya konulan yasal düzenlemeler, 2001 sonrası dönemin merkez bankacılığı açısından Türkiye’de bir dönüm noktası olduğunu ortaya koymuştur. Küresel geçerliliği olan ilkeler benimsenmiş, enflasyon ve faiz oranları tek haneli rakamlara indirilmiş, finansal sistemde örnek teşkil edecek bir istikrar sağlanmıştır. Ancak iktisadi kalkınma için olmazsa olmaz olan iç tasarruf oranları artırılmamış, kişi başı milli gelirdeki artış sonucu oluşan fertlerin ekonomik durumlarındaki iyileşme tasarruflar yerine doğrudan ithal malı tüketimine yönelmiş, Türk toplumunun ithal malı tüketme eğilimi değiştirilememiştir. Bunun sonunda Türkiye ekonomisi sürekli cari açık sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu kısır döngüden kurtulmanın yöntemi kamu alımları dâhil her türlü alımlarda belli oranda yerli katkı oranı şartı aranmalıdır.

İktidarlar tarafından imzalandığı dönem açısından topluma medya aracılığıyla çok farklı olarak anlatılan, Gümrük Birliği benzeri anlaşmaların siyaset ve ekonomi üzerindeki olumsuz sonuçları yıllar sonra ortaya çıkmaktadır. Bu durum bize, uzun perspektifli yapılan anlaşmaların, kamuoyunda, parlamentoda ve akademik çevrelerde yeterince tartışılmadan kabul edildiğini göstermektedir. O günün koşullarında AB’ye girişimizin belgesi olarak gösterilen bu anlaşma, 2001 krizinin çıkmasının arkasında yatan nedenlerden birisi olduğu sonradan anlaşılmıştır.

Tüm ekonomik önlemlere rağmen Türkiye ekonomisi büyümesini kısa vadeli dış kaynak girişine endekslı bir yapıdan kurtaramamıştır. Diğer bir ifadeyle Türkiye ekonomisinin büyümesi dış kaynak girişine bağımlıdır ve bu durum uzun dönemde dışa bağımlılık sorunu yaratmaktadır. Bu durumdan kurtulmanın yolu Güney Kore örneğinde olduğu gibi iyi eğitilmiş, yaratıcı, yetişmiş insan gücüne sahip olmak, öz kaynakları ile yüzde yüz yerli ara malı kullanarak ileri teknoloji ürünler üretmek ve pazarlamaktan geçmektedir. Bu nedenle gerektiğinde, 1929 sonrası alınan önlemlerde olduğu gibi korumacı tedbirlere başvurmak gerekir. Ancak bunu gümrük tarifeleri ile değil, eğitilmiş bireylerin ithal malı kullanım oranını azaltarak, toplumun bilincinde oluşmuş olan “ithal ürün en kaliteli üründür” algısını değiştirerek yapılmalıdır. Başka bir anlatımla rekabeti bozmadan yerli üretimin kalitesini düşürmeden, yerli üretim malların kullanılmasını iç ve dış piyasalarda medya, iletişim ve reklam dünyası da kullanılarak özendirilmelidir. Bunun sonucunda ülkeye yüksek döviz girdisi sağlanmalıdır.

Tarihi süreç bize krizlerin tarihin her döneminde farklı isimler altında farklı zamanlarda daima var olduğunu ortaya koymaktadır. Bu temel gerçek kabul edildikten sonra devlet, toplum ve kurumlar açısından önemli olan bu krizlere karşı nasıl önlemler alınacağı ve nasıl mücadele edileceğidir. Son dönemde ortaya çıkan krizler genelde finansal kriz şeklinde ortaya çıktığına göre, finansal krizlerin

nedenlerinin toplum tarafından iyi bilinmesi ve öğrenilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda finans kesiminin yüksek kâr güdüsü ile aşırı risk almasının önüne geçmek maksadıyla finans sistemi kalıcı kurallar ve yasal düzenlemelerle sürekli kontrol altında tutulmalıdır. Bu kesimde oluşan kırılmalıklar ve gelişmelerin, kamuoyunda panik havası oluşturmaması için, konu hakkında teknik ve yeterli bilgiye sahip olmayan kişilerin kamuoyu önünde, medya tarafından güçlü sermaye kesimlerinin amaçları doğrultusunda reyting amaçlı tartışılmasına müsaade edilmemelidir. Kamuoyunun doğru yönlendirilmesi ve bilgilendirilmesi, güvenilir kamu otoriteleri tarafından yapılmalı, kafa karışıklıklarına mahal verilmemelidir. Krizlerin en önemli nedeninin toplumda oluşan panik havası olduğu unutulmamalıdır.

Kaynakça

- AKYÜZ, Yılmaz. Küreselleşme ve Kriz, *İktisat İşletme Finans Dergisi*, Mayıs, 1995.
- AKDİS, Muhammet. Küreselleşmenin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri ve Türkiye: Finansal Krizler-Beklentiler, *Pamukkale Üniversitesi*, 2002.
- ALPER, C. Emre; ÖNİŞ, Ziya. Finansal Küreselleşme, Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Sürekli Krizler: Sermaye Hareketlerinin Liberalleşmesi Sonrasında Türkiye Deneyimi. *Doğu Batı Dergisi*, 2001, 4.17: 203-225.
- ARRIGHI, Giovanni. *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*. İmge Kitabevi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2000.
- AYKAÇ, Burhan. Kamu Yönetiminde Kriz ve Kriz Yönetimi, *Gazi Üniversitesi İİBD*, 2/2001, s.123-132
- BALSEVEN, Hale - ERCAN, Fuat. (Editörler) *Kriz ve Türkiye Aşınan Teoriler*. Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013.
- BORATAV, Korkut; AKYÜZ, Yılmaz. Türkiye'de Finansal Krizin Oluşumu. *İktisat İşletme ve Finans*, 2002.
- BORATAV, Korkut. *Bir Krizin Kısa Hikayesi*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2.Baskı, 2011.
- BORATAV, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi, Ankara, 17. Baskı, 2012.
- BRAUDEL, Fernand. *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 1. Baskı 2013.
- BRENNER, Robert. *Ekonomide Hızlı Büyüme ve Balon, Dünya Ekonomisinde ABD'nin Yeri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2007.
- BUĞRA, Ayşe. *İktisatçılar ve İnsanlar*, İletişim yayınları 1995.
- CAN, Halil. *Organizasyon ve Yönetim*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 5. Baskı, 1999.
- CEM, İsmail. *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2009.
- ÇİLLİLER, Yavuz. Küreselleşme ve Milliyetçiliklere Etkisi, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 2014, Sıy:1, s.89-90
- DAVIS, E.P. Dept, Financial Fragility and Systemic Risk, *Clarendon Press-Oxford*, 1992.
- DAVUTOĞLU, Ahmet. *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslar Arası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2010.
- DİKMEN, Ahmet Alpay - ERTUĞRUL, N.İlter. *Kriz ve ..Toplum,İnsan, İdeoloji, Ekonomi*,

- (YELDAN, Erinç. Konuşma Metni s.131) Ankara Tan Kitabevi Yayınları, 1.Baskı, 2009.
- DİKMEN, Ahmet Alpay. *Makine İş Kapitalizm ve İnsan*, Ankara, Tan Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, 2011.
- DİNÇER, O. Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, *Timaş Yayınları, İstanbul, 1992.*
- DOĞANLAR, M. Türkiye Ekonomisinde 1994 Krizi İçin Öncü Göstergeler. 2006.
- EĞİLMEZ, Mahfi. *Küresel Finans Krizi, Piyasa Sistemlerinin Eleştirisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 10.Baskı, 2014.
- ERCAN, Fuat, Öztürk-YAMAN, Melda. 1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye’de Sermaye Birikimi Süreci ve Yaşanan Dönüşümler, *Praksis 19, s.53-93*
- ERDOĞAN, N. Dünya ve Türkiye’de Finansal Krizler, *Yaklaşım Yayınları, Ankara, 2002.*
- ERDOĞAN, B. *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizler ve Finansal Kriz Modelleri*, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, SBE, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- EREN, A. ve SÜSLÜ, B. Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi, *Yeni Türkiye Sayı, 41, yıl 7, Eylül-Ekim ss. 662-674, 2001.*
- FRANKEL, J.A. No Single Currency Regime Is Right For All Countries Or At All Times, *Essays İn İnternational Finance No:215, August 1999.*
- GOLDSTEİN, M. Turner, P. Bankacılık Krizleri: Kökenleri ve Politika Seçenekleri Çev: Karacan, A.İ., *Dünya Yayınları, İstanbul, 1999.*
- GÜLOĞLU, Bülent - ALTUNOĞLU, Ender, Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya, Asya ve Türkiye Krizleri, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:27, Ekim 2002*
- GÜNEŞ, Recep - DURMUŞ, Ahmet Fethi; SOLAK, Bilal. Küreselleşmenin Muhasebe Uygulamalarına Etkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 2012, 57-66.*
- HARVEY, David. *Sermaye Muamması, Kapitalizmin Krizleri*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1. Baskı, 2012.
- HEİLBONER, Robert.L. *İktisat düşünürleri, Büyük İktisat Düşünürlerinin Yaşamları ve Fikirleri*, Ankara, Dost Kitabevi, 3.Baskı, 2013.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan. Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar, Akımlar, *Cilt 2, (E-1) Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977.*
- HANÇERLİOĞLU, Orhan. *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 2012.
- ITOH, Makoto.-LAPAVITSAS, Costas. *Para ve Finansın Ekonomi Politikası*, Yordam Kitap, 1.Baskı, 2012.
- IMF (1998), *World Economic Outlook*.
- KARABULUT, G. Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri, *Der. Yayınları, Yayın No: 328, İstanbul, 2002.*
- KAZGAN, G. Türkiye’de Ekonomik Krizler:(1929-2001) Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *DEGEV, Türkiye İş Bankası, 2002.*
- KEYDER, Çağlar. *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 17. Baskı, 2011.
- KİBRİTÇİOĞLU, A. Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001, *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Cilt 1, Sayı 44, Eylül-Ekim 2001, s.174-182, 2001.*

- KİNDLEBERGER, C. Manias, Panics and Crashes, *New York: Basic Books, 1978.*
- KİNDLEBERGER, Charles P. – ALİBER, Robert Z. *Finansal Krizler Tarihi, Çılgınlık, Panik ve Çöküş*, Çev.Ümit ŞENSOY, Türkiye İş bankası Yayınları, İstanbul, 2014.
- KÖSE A.H.- Şenses F.- Yeldan,E. (Derleyenler) *İktisat Üzerine Yazılar II, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar, OktarTürel'e Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- MASSON, P. Contagion: Monsoonal Effects, Spillovers, and Jumps Between Multiple Equilibria, *IMF Working Paper, No. 98/142, September, 1998.*
- MAURİCE, Obsfeld. The Logic of Currency Crises (Para Krizinin Mantığı), *NBRE Working Paper No:4640 Cambridge, MA, 1994.*
- MİSHKİN, F.S. Lessons From the asian Crises, *NBER Working Papers No:7102, April, 1999.*
- OKTAR, Suat. DALYANCI, Levent. Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Krizler, *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl 2010, Cilt XXIX, Sayı II, s.1-22*
- ÖNDER, İzzettin. Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi
- ÖNDER, T. Para Politikası Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması, *Mayıs 2005.*
- ÖZATAY, Fatih. *Parasal İktisat: Kuram ve Politika*, Efil Yayınevi, Ankara. 2011.
- ÖZATAY, Fatih. *Finansal Krizler ve Türkiye*, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- ÖZBEK, Orkun. Ekonomik Kriz Belirtisi Olarak, Cari Açık- Büyüme İlişkisi, *İzmir Ticaret Odası, ARGE, Bülteni, Şubat-Ekonomi, 2008.*
- PAMUK, Şevket. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, s.37-62, 276-296, 2014.
- ROSANVALLON, Pierre. *Refah Devletinin Krizi*, Dost Kitabevi, Ankara, Çev. Burcu Şahinli, 2004.
- SERDENGEÇTİ, S. Şubat 2001 Krizi Üzerine Düşünceler, *Eylül 2002.*
- SÖNMEZ, Sinan. *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2. Baskı, 2005.
- TCMB Para Politikası Raporu, Kasım 2001.
- TOMANBAY, Mehmet. İktisat Bilimi ve Son Ekonomik Kriz, *Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Yayını, 12.41:39-50, 2001.*
- TÜRK, İsmail. *Kamu Maliyesi, Mevzuattaki Değişikliklere ve Son İstatistikî Verilere Göre Güncelleştirilmiş*, 6.Baskı, Ankara, 2006.
- TÜRK, İsmail. *Maliye Politikası, Amaçlar, Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri*, 20.Baskı, Ankara, 2007.
- UYGUR, Ercan. Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, No: 2001/1:18, 2001.*
- YELDAN, Erinç. *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayınları, 16. Baskı, İstanbul, 2012.
- YAVAŞ, H. *1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Finansal Krizler, Finansal Kriz Modelleri ve Çözüm Önerileri*, Kadir Has Üniversitesi, SBE, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- YILMAZ, Ömer. - KIZILTAN, Alaattin. - KAYA,Vedat. İktisadi Kriz Kuramları, Finansal

Küreselleşme ve Para Krizleri, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı. 24, Ocak-Haziran, s.77-96, 2005.

YÜCEL, Fatih. KALYONCU, Hüseyin. Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği, *Maliye Dergisi*, Sayı 159, Temmuz-Aralık 2010.

<http://www.tdk.gov.tr>

<http://www.cihandura.com/arsiv/ekonomi-yazilari/496.html>

(Footnotes)

1 TÜİK 1998 yılından sonraki Milli Gelir Hesaplarını yukarı yönlü revize ettiğinden 2001 krizindeki

Milli gelir kaybı azalmış görünmektedir.(5,7) revize edildikten sonraki rakamdır.